AAN

G. GRAAF SCHIMMELPENNINCK,

MINISTER VAN STAAT, ENZ.

OVER

DE VRIJHEID VAN ONDERWIJS,

DOOR

Mr. G. GROEN VAN PRINSTERER.

TE 'S GRAVENHAGE,
BIJ W. P. VAN STOCKUM.
1848.

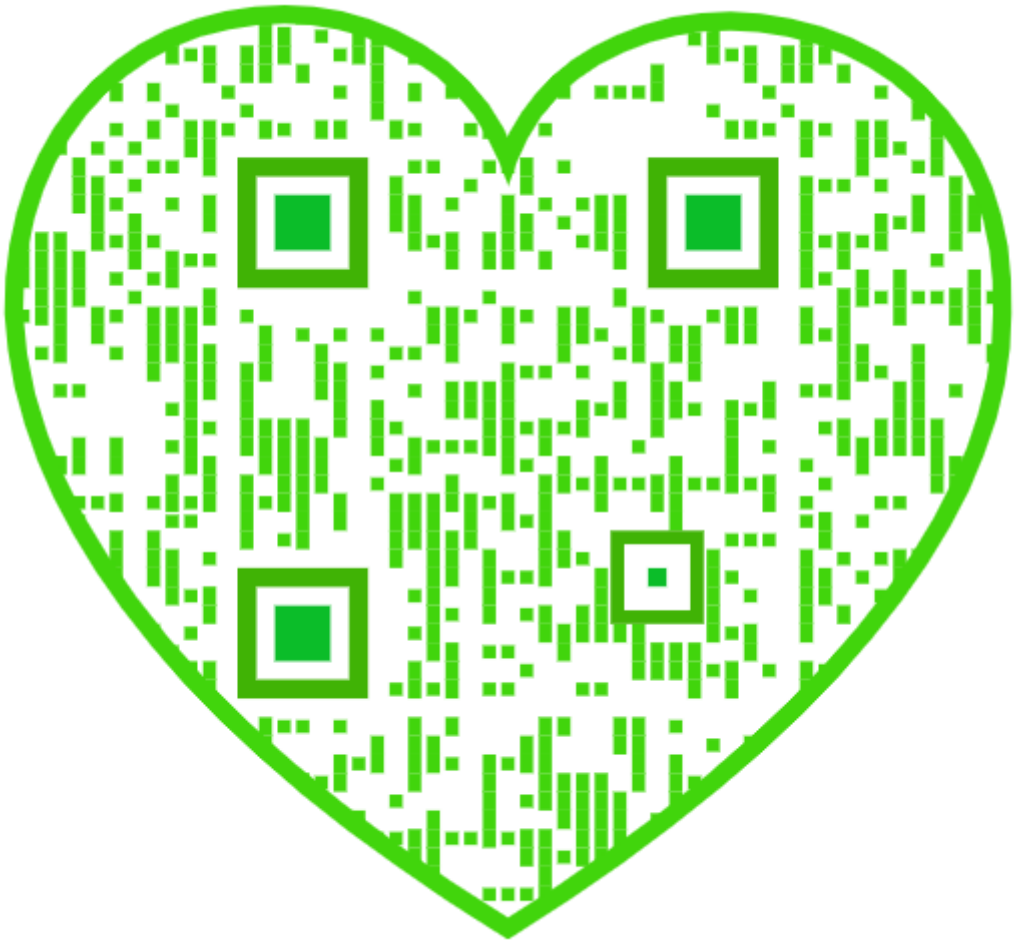

AAN

G. GRAAF SCHIMMELPENNINCK,

MINISTER VAN STAAT, ENZ.

OVER

DE VRIJHEID VAN ONDERWIJS,

DOOR

Mr. G. GROEN VAN PRINSTERER.

TE 'S GRAVENHAGE,
BIJ W. P. VAN STOCKUM.
1848.

HOOGGEBOREN HEER!

Uw Rapport aan Z. M. bevat over het Onderwijs eene zinsnede waartegen ik bij U zelven in hooger beroep kom. Verschooning voor de schriftelijke openbaarmaking mijner bezwaren zal ik niet behoeven. Uwe spoedige terugreis heeft mij de gelegenheid tot een mondeling onderhoud benomen, en ik ben overtuigd dat de behandeling van Nationale aangelegenheden, ten aanhoore der Natie, zoowel met de rondborstigheid van uw karakter als met den aard uwer politieke beginselen overeenstemt.

Ik bedoel uwe uitspraak over de wetgeving op het Onderwijs, in verband met A. 183 van het *Ontwerp van gewijzigde Grondwet.*

« *Een stelsel dat sedert eene reeks van jaren de beste vruchten heeft gedragen, dat de bewondering en navolging onzer naburen is waardig gekeurd, dat, van de geringe mis-*

bruiken, welke er mogen ingeslopen zijn, ligtelijk te zuiveren was, wordt voor de toekomst op zijde gezet.»[1]

Vergun mij met juistheid te bepalen wat tusschen U en mij het punt van verschil en hoedanig het oogmerk is waarmeê ik aan U schrijf.

Gij verlangt, blijkens hetgeen de aangehaalde zinsnede voorafgaat, dat het geven van onderwijs niet *nagenoeg voor een iegelijk worde opengesteld.* Ik ook; zelfs zou ik verzwaring der Examens wenschelijk achten.[2]

Gij meent dat het *Vergelijkend Examen* eene nuttige instelling is. Ik ook; namelijk wanneer zij niet misbruikt wordt ter uitsluitende begunstiging van onderwijzers wier eenzijdige rigting aan eene partij die zich van het Schoolwezen meester gemaakt heeft, bevalt.

Gij rekent *zedelijkheid* in den Onderwijzer onmisbaar. Ik ook; en voorzieningen zullen niet mogen ontbreken, om aan het publiek, zoo als de Commissie zich uitdrukt, «eenige zekerheid te schenken dat de hoogste belangen van het opkomend geslacht niet aan onwaardige handen worden vertrouwd.»

Gij waardeert verbeteringen in *schoolinrigting* en

---

[1] *Rapport en Missive op* 11 *Mei* 1848 *aan den Koning gerigt door* G. Graaf Schimmelpenninck, bl. 24.

[2] Ik behoor mede onder de teekenaars der *Adressen aan Z. M.* (geplaatst in het Tijdschrift *de Vereeniging*, Junij 1848: bl. 735—748), het eene over *Godsdienstvrijheid en onderwijs*, het andere ter *afschaffing van de slavernij.* In het eerste wordt gezegd: «Het is van het hoogste belang dat de Examens ter verkrijging van de verschillende onderwijzers-rangen, aanmerkelijk worden verzwaard.»

leermethode. Ik ook : iedereen verlangt ze ; hieromtrent is geen gevaar van tweederlei beschouwing.

Maar het onderscheid ligt hierin dat de VEREENIGING DER GEZINDHEDEN OP DEZELFDE SCHOOL , *met eerbiediging* , zoo het heet , *van ieders godsdienstige begrippen* , door U wenschelijk , door mij verderfelijk geacht wordt.

Hoedanig is , in verband hiermeê , het doel van mijn opstel ?

Waarom is het dat ik , ofschoon er in de laatste maanden zooveel werk en onrust voor U was , U niet met rust laat aan den overkant der zee ? is het om U tot openlijke discussie te dwingen ? om U , zoo ver namelijk de magt van een schrijver zich uitstrekt , te noodzaken tot de lezing van een omslagtig betoog over de vrijheid van Onderwijs , over de betrekking van Kerk en Staat , over den aard eener opvoeding gelijk zij den Christen betaamt, over de gansche reeks der vraagstukken zoo menigvuldig, zoo gewigtig , waartoe het onderwerp aanleiding geeft ?

Geenszins. Mijne bedoeling zal , geloof ik , blijken , zoodra ik vergelijkenderwijs den indruk meêdeel, dien ik bij de lezing der periode , waarover ik mij beklaag , gevoeld heb.

Wanneer , bij het hoofdstuk der Financiën , de Commissie aan Z. M. de herstelling van het *Amortisatie-Syndicaat* voorgesteld had; wanneer zij dit zonderlinge voorstel had aangedrongen met vermelding van den zegen door de geheimhouding in het stuk der geldmiddelen over Nederland verspreid , zoudt Gij , voorstander der openbaarheid, niet gezegd hebben : deze Staatslieden schijnen

den loop van het Financie-wezen tot geen onderwerp van aandachtige overweging te hebben gemaakt?

Wanneer, bij de zamenstelling van de Staten-Generaal, de Commissie aan Z. M. het behoud van de *Eerste Kamer* voorgesteld had, in de volledigheid der attributen welke dit Ligchaam uit de Grondwet of uit de dertigjarige gewoonte ontleend heeft; wanneer de Commissie inzonderheid aan het gesloten houden der deuren groote waarde had gehecht, en zich ter regtvaardiging dezer beschouwing op den verbazenden invloed had beroepen welke deze Kamer, ter bedachtzame overweging van 's Lands belangen, en, in moeijelijke oogenblikken, ter beveiliging van den Troon tegen revolutionaire aanmatiging gehad heeft, zou het U, wien voorzeker én de houding dezer Kamer, in menig opzigt, én vooral ook de plaatsing eener tribune van Volkvertegenwoordigers in een soort van verborgen schuilhoek ergerlijk was, zou het U mogelijk geweest zijn te zwijgen? zoudt Gij niet, bij deze en dergelijke voordragten op het stuk der Grondwetherziening, gedacht hebben: het is mij onverklaarbaar hoe, door mannen van onbetwistbare kunde en talenten, zoodanig oordeel kan worden geveld: maar, indien dit evenwel geschiedt, is openlijke tegenspraak niet overtollig? Ik heb de gelegenheid niet om over de geschiedenis der geldmiddelen, of de handelingen der Staten-Generaal van 1815 tot 1848, in weinige dagen een boekdeel te schrijven, maar, van de goede trouw der tegenpartij overtuigd, mag ik mij vleijen door enkele trekken haar te doen zien dat de prijzenswaardigheid der instellingen die zij roemt, geene uitgemaakte zaak is; dat de tegenovergestelde beschouwing kennisneming en overweging verdient, dat

het niet aangaat eene redenering aan den Koning te bouwen op de onbetwistbaarheid eener meening, waarover een zeer groot verschil van denkwijs bestaat.

Evenzoo is het mij gegaan. Indien het onraadzame van onvoorwaardelijke vrijheid, het gevaar van plotselingen overgang, de noodwendigheid van een scherp toezigt van Staatswege door u vermeld was, ik zou mij daarover hebben verblijd. Indien het behoud der wet van 1806 voor de Openbare School, met getrouwe naleving van hetgeen zij ten aanzien van het Bijzonder Onderwijs gewild heeft, door U voorgestaan was, het zou mij niet grootelijks hebben geërgerd en bevreemd. Doch wanneer, na al hetgeen in Nederland gebeurd is; na het schroomelijk onregt, met vertreding der Grondwet, jaren achtereen gepleegd; wanneer, na zoodanige ervaring en in zoodanige omstandigheden, een President van den Raad der Ministers, in wien eenige bekendheid met de algemeen bekende bezwaren van een niet onaanzienlijk deel der Natie mag worden verwacht, door onvoorwaardelijke aanprijzing van hetgeen bestaat, de bestendiging ook van het onregt, als eene zaak van ontwijfelbare wenschelijkheid, aan Z. M. op het hart legt; dan acht ik eenige ergernis niet onbillijk; dan acht ik vooral eenige tegenspraak pligt; en, wanneer deze Voorzitter van het Ministerie, ofschoon afgetreden, den invloed van naam en rang en hooge betrekking en achtenswaardige hoedanigheden behoudt, dan zou het, naar mijn inzien, dubbel onvergeeflijk zijn, indien er niet eene poging wierd beproefd om hem, en zoo menigeen met hem! tot andere gedachten te brengen. Door geen uitvoerig geschrift; door geen naauwkeurig opsommen en breed

uiteenzetten van hetgeen over het onderwerp meer dan honderdwerf gezegd is. Het zou overtollig zijn; want de menigvuldigheid der geschriften en der ervaring ligt bij de hand. Neen! door zamentrekking van het een en ander dat mij meest opmerkelijk voorkomt, de vastheid uwer overtuiging te schokken, U te doen gelooven aan de mogelijkheid eener vergissing, U alzoo te bewegen tot een meer opzettelijk onderzoek en tot revisie van uw lofspraak; ziedaar waarmede ik mijne taak afgedaan acht.

Met de beknoptheid, welke om dezen aard mijner poging voorgeschreven wordt, wensch ik te doen zien

I. dat de wet van 1806 in de gronden uwer aanprijzing een wankelbaren steun heeft;

II. dat er eene gevaarlijke strekking ligt in haar beginsel;

III. dat deze strekking zich hier te lande op de meest treurige wijs openbaart;

IV. dat de erkentenis hiervan inzonderheid, om meer dan ééne reden, U betaamt;

V. dat zoodanige voorziening als A. 183, in verband met de *toelichtende Memorie*, aan de hand geeft, bij den strijd der begrippen, met billijkheid en bedachtzaamheid overeenkomt.

I.

Ik veroorloof mij den steun uwer aanprijzing wankelbaar te noemen.

Desniettemin erken ik gaarne dat alles in weinige

regelen door U zamengebragt is, wat doorgaans in tallooze redeneringen en geschriften wordt herhaald.

Uitnemendheid der *vruchten ;*

Overvloed van *buitenlandschen lof ;*

Geringheid van *misbruiken* die in geenerlei verband staan tot het *wezen* der wet ;

het zijn de drie gewone pylaren van het Apologetisch gebouw.

Eerstelijk : « het stelsel heeft sedert eene reeks van jaren de beste vruchten gedragen. »

Welke ? in wat voor opzigt is die vruchtbaarheid blijkbaar ?

In vermeerdering van *kennis ?* vele deskundigen zijn van het tegendeel overtuigd : zij meenen dat er, ten aanzien van dit punt, meer ophef dan wezenlijke vooruitgang bespeurd wordt ; dat de menigvuldigheid en omvang van het onderwijs dikwerf met groote oppervlakkigheid en met zeer weinig overleg omtrent de eigenlijke behoefte der kinderen gepaard is ; dat veel even spoedig vergeten als aangeleerd wordt, en dat eene *enquête* zelfs aangaande die soort van Volksverlichting waarop men in onze dagen zoo hoogen prijs stelt, uitkomsten, aan de tegenwoordige Schoolhovaardije niet ongemeen gunstig, opleveren zou. Doch ik zwijg er van ; niet slechts omdat toeneming in kennis, zonder toeneming in Godsdienstigheid en deugd, geen zegen, veeleer een vloek is ; maar ook omdat verbetering van wetenschappelijk onderwijs op eene niet gemengde evenzeer als op eene gemengde School mo-

gelijk is; en omdat dus de welverdiende of onverdiende lof welke hieromtrent van ons Schoolwezen uitgaat, in elk geval het geschilpunt, de wenschelijkheid van de vereeniging der Gezindheden, niet raakt.

Was er vermeerdering van *geloof?* of heeft men althans het onloochenbaar bewijs dat deze vereeniging en de invoering van zoodanig Christelijk onderrigt als daarmede, in onze dagen, bestaan kan, ten goede, niet ten kwade gewerkt heeft? Ik onthoud mij van eigen uitspraak: zoo mij het prijzen der tijdgenooten, eene voor eigen rust en genoegen zoo bevorderlijke taak, veel minder dan ik wenschen zou, vergund wordt, ik zie geen reden om mij zelven op te werpen ter uitoefening van eene algemeene censuur, waartoe ik, levende meerendeels in het stille boekvertrek, buitendien niet zeer bevoegd ben. Maar de klagten over verregaande onwetendheid aangaande de eerste beginselen van Christelijk geloof en Bijbelwaarheid zijn, ook bij hen die niet onder dweepers of ultra-orthodoxen kunnen worden geteld, zoo ernstig en zoo algemeen dat ik U naar hetgeen overbekend is, verwijs. Wanneer gij om nader berigt over de Godsdienstige gesteldheid der Natie, U bij onpartijdigen vervoegt, niet bij hen die, ter verdediging van een geliefkoosd stelsel, wegens verlegenheid om argumenten, in de keus minder naauwgezet zijn, dan laat ik met gerustheid aan U zelven over te beslissen of de verzekering aan Z. M. dat het stelsel de *beste* vruchten heeft gedragen, niet wat te sterk is.

Was er bevordering van *goede zeden*? — Deze vraag zou ik beantwoord mogen achten door hetgeen over de Godsdienst gezegd is. Maar, indien, met achteruitgang

in geloof, vooruitgang in zedelijkheid door iemand denkbaar geacht werd, ik zou hem te gemoet voeren: raadpleeg degenen wier dagelijksche ervaring hun den aard en de drijfveeren van menigerlei daad, de begeerlijkheden en het karakter van velerlei personen openbaart; wier omgang en ambtsbetrekking hen in de verborgen schuilhoeken der Maatschappij brengt; regters die met het getal en de soort der aan het licht gekomene misdrijven bekend zijn; Godsdienstleeraars aan wie dikwerf de toegang niet enkel tot de huisgezinnen, maar tot de harten vergund is; boekhandelaars die weten op hoedanig zielevoedsel moet worden gespeculeerd; zie rond en aanschouw wat in Nederland geschiedt en geduld wordt, en spoedig zal ook bij U twijfel ontstaan aan de juistheid der verklaring omtrent de onovertrefbaarheid der vruchten die het Vaderland aan den boom van het Schoolwezen geplukt heeft.

Was er bevordering van Nationale *eensgezindheid?* — Ik heb mij nooit kunnen voorstellen dat men eendragt bevordert, als men degenen wier inzigten omtrent de wijs van werken lijnregt tegen over elkander staan, tot zamenwerking dwingt. Ik heb altijd gemeend dat men aldus, waar vreedzame en liefderijke zamenwoning mogelijk zou geweest zijn, de onvermijdelijkheid eener heftige worsteling te weeg brengt. Ik acht dat de ervaring mij in het Rijk der Nederlanden niet gelogenstraft heeft, en, indien men, na hetgeen met België gebeurd is en met Holland plaats heeft, in den dwang van het Schoolwezen geen oorzaak van verdeeldheden erkent, zou ik bijkans durven beweeren dat de schuld hiervan niet in de onduidelijkheid der herhaalde lessen, maar in de onvatbaar-

heid der leerlingen ligt. Inderdaad ik vermoed dat door U zelven ongaarne, wat eensgezindheid aangaat, de vruchtbaarheid geroemd zou worden van een stelsel, waarvan Z. M., althans in dit opzigt, de wrange en bittere vruchten door eigen ondervinding, als Troon-erfgenaam en als Koning gesmaakt heeft.

De tweede grond door u aangevoerd is: «het stelsel is de bewondering en navolging onzer naburen waardig gekeurd.»

Veroorloof mij eenigen twijfel aan de hooge *waarde* en aan de volkomen *waarheid* van het argument.

Men behoort, geloof ik, met dergelijke aanbeveling op buitenlandsch crediet omzigtig te zijn. Ook de Nationale ijdelheid wordt zoo ligt gestreeld. Vleijerij is gevaarlijk ook voor een Volk.

Ik hecht veel aan het getuigenis van een ander; toch altijd nog iets meer aan eigen ervaring en gevoel. De lof over het nuttigen van een voedsel, naar hij zelf vroeger dacht, uitermate versterkend, zal niemand doen volharden in het gebruik, wanneer hij van de verderfelijkheid, in de ondermijning van zijn gansche gestel, het droevig bewijs heeft. Ik breng dus niet onvoorwaardelijk hulde aan het gezag van den buitenlandschen regter. Onder dat voorbehoud evenwel, erken ik gaarne dat het goed- of afkeurend oordeel van bekwame en vermaarde vreemdelingen, die van onze eigenaardige zwakheden en inheem-

sche vooroordeelen vrij zijn, op hooge waarde moet worden geschat.

Doch laat mij ook mogen zien of het argument volkomen juist is: of ik inderdaad zoodanig een zamenstemming der buitenlanders in den lof onzer Schoolverordeningen verneem; of de symfonie niet door krijschende wangeluiden gestoord wordt; of zich, in het daverend handgeklap, niet somwijlen de min aangename toon van het schellend fluitje gemengd heeft.

Ik zou zeer onoplettend zijn geweest, indien ik, na ze ontallijke reizen te hebben gehoord, de namen niet wist van het viertal lofredenaars die men voornamelijk bedoelt.

Cuvier en Noël in 1811. — Waren zij, over het al dan niet onmisbare der Christelijke geloofswaarheden, bevoegde regters? kwam in dien tijd, toen iedereen in het aangenomen stelsel berustte, de overweging omtrent het wenschelijke van gemengde of niet gemengde Scholen te pas? had de lofspraak op het vereenigd houden der Gezindheden betrekking, of enkel op de gepastheid der inrigting, op de uitnemendheid van tucht en orde, op de duidelijkheid en levendigheid der voordragt, in één woord, op die merkteekenen eener goede en voortreffelijke School, waarvan de wenschelijkheid door niemand in twijfel getrokken wordt?

Vóór weinige jaren: Ramon de la Sagra en O'Malley. — Ik wil niets ontnemen aan hunne verdiensten; ofschoon sommige beweren dat hunne vermaardheid meer als eene Nederlandsche dan als eene Europésche moet

worden beschouwd. Alleen zij mij eene billijke mate van onaandoenlijkheid vergund, wanneer vreemdelingen, die hun leven niet bepaaldelijk aan het Schoolwezen hebben gewijd, maar, onder de vriendelijke leiding van Schoolopzieners, ter vlugt in onze inrigtingen geweest zijn, in gesprek of reisverhaal geurige en schitterende bloemen der dankbaarheid hebben gestrooid.

Ik vrees waarlijk dat ik bij u in verdenking van partijdig verzwijgen geraak. Immers heb ik VICTOR COUSIN niet genoemd, voorzeker niet den minst noemenswaardigen van hen die over de heerlijkheid van het Nederlandsche Schoolwezen verbaasd hebben gestaan. — Vergun mij u te doen opmerken dat de uitspraak van dezen scherpzinnigen en verdienstelijken geleerde, wiens oordeel ik zeer behartigenswaard reken, eene geweldige kunstbewerking ondergaan heeft. Lof en berisping, die in zijne beoordeeling waren zamengevlochten, heeft men van een gescheurd; zoodat de lof alleen, zonder eene onbehagelijke gezellinne, in Maandschriften en Dagbladen, eene voor de Nationale eergierigheid allezins bevredigende apparitie gemaakt heeft.— Verlangt men te weten wat het gevoelen is van COUSIN? Als aan een warm voorstander van administratieve kracht en centraliserend beheer, is de organisatie van ons Schoolwezen hem, in meer dan één opzigt welgevallig, maar hij wil vrijheid van Bijzonder onderwijs en hij verklaart zich stellig, herhaaldelijk,en met nadruk, tegen dat algemeene Christendom, zedekunde zonder geloofsleer, waaraan velen, als aan de karakteristieke voortreffelijkheid van onze scholen, gehecht zijn. Zijne overtuiging was reeds uit zijn *Rapport*

sur l'Instruction publique dans quelques pays de l'Allemagne[1] bekend. Sprekende van de Openbare lagere Scholen zegt hij : « il est évident que non seulement il faut tolérer, mais qu'il faut encourager les établissements particuliers, comme nous nous réjouissons qu'il s'élève des pensions et institutions à côté de nos colléges royaux et communaux. Cette concurrence ne peut qu'être utile sous tous les rapports. »[2] En, ten aanzien van het Godsdienstig onderrigt, laat hij zich aldus uit : « l'instruction populaire doit être religieuse, c'est-à-dire, chrétienne ; car il n'y a pas de religion en général ; et en Europe aujourd'hui, qui dit religion, dit christianisme. Que nos écoles populaires soient donc chrétiennes ; qu'elles le soient *sincèrement et sérieusement.* »[3] Hij meende toen nog dat dit in Holland het geval was. « L'instruction primaire fleurit en Hollande ; elle y est profondément religieuse. »[4] — Ach, had hij slechts geen reis herwaarts ondernomen ! welligt zou hij het gunstig vooroordeel altijd hebben behouden. Maar hij wilde ooggetuige zijn ; hij kwam en zag, als iemand die in dergelijke zaken met een zeer goed en scherp gezigt bedeeld is. Ik verheug mij evenwel dat hij zijne bevinding in het werk *de l'Instruction publique en Hollande* heeft medegedeeld. Het is belangrijk in bijzonderheden te lezen hoe men telkens getracht heeft hem de genoegzaamheid te bewijzen eener Christelijke opleiding ook aan Joden welgevallig ; hoe, te midden eener keurbende van Opzieners en Onderwijzers, hij de worsteling volgehouden, hoe, tegenover hun aanprijzing van het Christelijk onderwijs, hij, zonder toe-

[1] Paris 1832. [2] II. 103. [3] II. 99. [4] II. 227.

geeffijkheid, herhaald heeft: «En quoi peut donc consister dans les écoles l'enseignement qui, selon l'art. 22, doit préparer à l'exercice des vertus sociales et chrétiennes? Est-ce un enseignement de morale chrétienne, abstrait et philosophique? Mais cela doit être bien insignifiant et bien vague.»[1] — Al wat men hem, ter verzachting van den blaam, welstaanshalve, ten laatste afgeperst heeft, is dit: «Enfin, il faut apprécier les principes par les résultats. Si les résultats sont bons, la pratique hollandaise est bonne, au moins en Hollande. Or, en fait, par tout ce que j'ai vu et entendu, je demeure convaincu que les générations élevées sous le régime de la loi de 1806 sont des générations honnêtes et pieuses. En Hollande le christianisme est à la fois dans les moeurs et dans les croyances du peuple.»[2] Nu, zoo dit waar is, dan zou ik zelf bijkans toegeven dat er in het stelsel eene verborgen voortreffelijkheid schuilt; maar, zoo men aan den vreemdeling denkbeelden desaangaande heeft medegedeeld, wier juistheid door den landgenoot niet beaemd wordt; zoo dit niet waar, zoo het tegendeel overbekend is; dan mogen wij veronderstellen dat Cousin, zoo hij van de ware gesteldheid der zaken was onderrigt geweest, ons door geen beleefde terughouding zou hebben gespaard. Dan is het, bij de overlezing, als of de periode waarmeê de welwillendheid des vreemdelings verzachting bedoeld heeft, voor ieder ingezeten van het Vaderland den vorm aanneemt eener bittere spotternij.

---

[1] Cousin, *de l'instr. publ. en Holl.* I. 223 (Brux. 1838).

[2] *t. a. p.*

De bewondering *der* vreemden! Dit herinnert mij aan de ergernis die ik, tijdens mijn verblijf te Brussel in 1829, toen ik regelmatig de zittingen der 2e Kamer bijwoonde, onder het hooren lezen van de opgave der ingekomen Petitiën menigmaal gevoeld heb: het was telkens in den aanhef: LES *habitants de Nivelles*, LES *habitants de Gand*, en, wanneer men het stuk inzag, maakten de onderteekenaars dikwijls een niet noemenswaardig getal uit. De bewondering *der* vreemden! Maar ik maak, met hetzelfde regt, van de *afkeuring* DER vreemden gewag. Reeds heb ik COUSIN genoemd. Ik kan mij ook op het getuigenis beroepen van een man die thans, door zijne liefdadige Diaconessen-inrigting, op zoo gunstige wijze bekend is, van FLIEDNER, die, in de beschrijving zijner reize naar Holland, bejammert dat de Scholen «fast alles religiösen Elements entbehren, und aus aller Beziehung zur Kirche losgerissen sind, die Schullesebücher meist im Basedow-philanthropischen Geiste geschrieben sind, und einen nichts weniger als christlichen Geist athmen.»[1] Ik voeg er nog het oordeel bij van een geleerde die een eersten rang onder de paedagogen van Duitschland bekleedt, van THIERSCH, wiens meening omtrent den aard van een Godsdienstig onderrigt hetwelk menigeen hier te lande voor Christelijk genoeg houdt, afgeleid kan worden uit hetgeen hij, bij het bezoek van Scholen in zijn eigen Vaderland, schrijft: «die biblischen Geschichten sind in dem faden Ton der modernen Kirchenhistoriën erzählt und mit sentimentalen und geschmacklosen Beigaben versetzt, um nicht zu sagen entheiligt. Die

[1] *Evangelische Kirchen-Zeitung*, 1832. S. 534.

Schulordnung entfernt die alte religiöse Grundlage, indem sie dem Catechismus eine allgemeine religiöse Sittenlehre unterschiebt. Es wird zwar jeder Unterricht in kirchlichen Unterscheidungslehren in Gegenwart verschiedener Confessionsverwandten aufs strengste untersagt und mit Ahndung bedroht; indesz kan dadurch zwar etwas *Negatives* erzielt, aber die Aufgrabung und Vertilgung des alten positiven Grundes der Volkserziehung in keiner Weise ersetzt werden.»[1] Ziedaar bevoegde regters: wilde ik ook dezerzijds met getuigen te voorschijn komen van twijfelachtige bevoegdheid, ik zou een veeltal vreemden kunnen noemen, die zich in het voorbijgaan, of ook wel na langduriger verblijf, tegen het Schoolwezen verklaard hebben. Doch ik weet dat zoodanige getuigenissen, ofschoon somtijds ten onregte, een weêrklank schijnen te bevatten van hetgeen door den gedienstigen *Cicerone* voorgedragen of geïnsinueerd werd. Met meer onbekrompenheid, zoo het om een reeks van citaten te doen ware, zou ik in het oproepen mijner uitheemsche bondgenooten te werk gaan. Waar het, in de beoordeeling van ons Schoolwezen, de oplossing betreft van een algemeen problema, zijn wij, om ons van den aard der buitenlandsche bewondering een juist denkbeeld te vormen, geenszins gehouden ons tot het opslaan van eenige reisverhalen te beperken; integendeel ik heb dan beter waarborgen van onpartijdigheid in hen die Nederland niet hebben bezocht. En zoo is het hier; want de vraag omtrent den aard en de uitgestrektheid eener wenschelijke vrijheid van onderwijs, in verband met de regten en pligten van

[1] *Ueber den gegenwärtigen Zustand des öffentlichen Unterrichts* (Stuttgart, 1838). I. S. 25, 375.

de Ouders, van de Gezindheden, van den Staat, is sedert jaren, bijkans in alle Landen van Europa, aan de orde van den dag.

Dezelfde zaak wordt overal bepleit.

En wanneer wij, gelijk ons betaamt, in deze Europésche quaestie het oog verder dan de grenzen van Nederland slaan, is dan de algemeene opgetogenheid met de alhier toegejuichte en toegepaste beginselen blijkbaar?

Ik meen aangeduid te hebben dat, wat de reizigers betreft, ik voor de vergelijking van goed- en afkeurende oordeelvellingen, ter staving van mijn gevoelen, niet grootelijks beducht ben.

Doch hier sta ik, om de menigvuldigheid en kracht der getuigenissen, op nog gunstiger terrein. Het is, bij den overvloed der stof, gebrek aan tijd dat ik betreur. Anders zou ik in de gelegenheid zijn elke redenering dezerzijds aan te dringen, elke tegenwerping te bestrijden met aanhalingen uit de Schriften van hen aan wie regt van spreken niet kan worden betwist.

Een enkel voorbeeld.

Men roemt zeer de vermeerdering van *wetenschappelijke kennis*. Men beweert dat, zoo de Godsdienst, om geen aanstoot te geven, nagenoeg of geheel van de school moet worden gebannen, het gemis door afzonderlijke voordragt van de geloofswaarheden vergoed wordt, en dat de School desniettemin, wegens het onderrigt in lezen, schrijven en rekenen, eene zeer nuttige inrigting blijft. Maar Cousin schrijft: « si les écoles populaires ne faisaient que développer l'esprit, sans développer en même temps les sentiments de morale et de piété propres à bien diriger dans leur conduite les classes laborieuses, ces écoles

feraient peut-être plus de mal que de bien, et peut-être ne serviraient-elles qu'à amener une barbarie d'une nouvelle espèce où des connaissances matérielles s'allieraient à une profonde ignorance du bien et du beau et de la véritable destinée humaine. »[1]

Men beweert dat eene *algemeene zedekunde*, met de kracht en het wezen eener Godsdienstige opleiding en met een betamelijken eerbied voor de regten van de Ouders en van de Gezindheden, zeer wel vereenigbaar is. Maar een Staatsman, wiens oordeel, zoo ik acht, ook na Februarij 1848, ook na het plotseling optreden, zelfs bij honderdtallen, van tot dus ver geheel onbekende Staatslieden en Regenten, eenig gewigt heeft, Guizot, schrijft: «On a quelquefois pensé que, pour assurer aux familles de croyances diverses la réalité et la liberté de l'instruction religieuse, il suffisait de substituer aux leçons et aux pratiques spéciales de chaque culte des leçons et des pratiques susceptibles en apparence de s'appliquer à tous les cultes. De telles mesures ne répondraient au voeu réel ni des familles, ni de la loi; elles tendraient à bannir des écoles l'enseignement religieux positif et efficace, pour mettre à la place un enseignement vague et abstrait... Ces prescriptions porteraient une égale atteinte à la réalité de l'instruction et à sa liberté. »[2]

Men beweert dat *dezelfde School* aan de Godsdienstige opleiding van Christenen en Israëliten, voor het minst van Protestanten en Roomschen, voldoet. Een iegelijk die deze vereenigbaarheid loochent, is, zoo hij tot de Protestan-

[1] *Instr. publique en Holl.* I. 221.

[2] De Gasparin, *Intérêts généraux du Protestantisme français* (Paris 1843). p. 577.

ten behoort, een Ultra-Protestant, en, zoo hij van de Roomsche Gezindheid is, een Jesuit. Maar een vreemdeling, een Protestant wiens naam in zegening blijft, wien men van geen bekrompenheid verdacht houdt en die een voorstander van vereeniging der Protestanten op dezelfde Christelijke School was, een Evangelie-dienaar, wiens licht der goede woorden en der goede werken aan den heilrijken invloed der waarheid die in Christus is, gedurende eene lange reeks van jaren, getuigenis gaf, CHALMERS, komt ons Ultra-Protestanten te hulp: « The attempt to harmonise Catholic with Protestants in a common habit of attendance on unscriptural schools, and that in the vain hope of a great moral regeneration to ensue from the experiment, proceeds on an entire reversal of the apostolic order — it is an attempt to be first peaceable and then pure. »[1]

Men verwijt ons de *overeenstemming met de Roomsch-Catholijken.* Maar een Protestant wiens geloofsijver en bekwaamheid zoowel uit zijne geschriften als uit de vrijmoedigheid en kracht zijner redevoeringen in de Fransche Kamer der Gedeputeerden bekend zijn, DE GASPARIN, beantwoordt deze bedenking aldus: « s'effraierait-on à la pensée de se rencontrer ici avec les catholiques zélés? . . . Le principe de la foi est le même dans toutes les communions; et quand elle est sincère, elle leur fait sentir à tous les mêmes besoins, elle les amène toutes aux mêmes démarches. Il est certain toutefois que, parmi les reproches qui nous seront adressés, aucun ne sera plus facilement accueilli que cette accusation banale de complicité

[1] CHALMERS, *Works* (Glasgow). XIV. 355.

avec le catholicisme. — En présence des écoles mixtes, il n'y a plus ni catholicisme, ni protestantisme. Il n'y a que des religions également empressées à extirper un principe qui les tue toutes. »[1]

Men is zeer bevreesd voor de *Jesuïten*. Ik zeg voorzeker niet dat wij ten hunnen opzigte onbezorgd behooren te zijn; doch dezelfde Auteur maakt eene opmerking welke, dunkt mij, ook in Nederland elk vader, die waarlijk Christen is, onderschrijft: « La crainte de l'invasion des jésuites ne nous aveuglera pas à un tel degré, que nous consentions, pour l'éviter, à laisser nos fils sans éducation chrétienne. »[2]

Men prijst de gemengde School, in het belang van *eensgezindheid*. Maar dit doet niet de steller van het Pruissische Ministerieel Rescript van 27 April 1822: « Die Erfahrung hat gelehret dasz in Simultan-Schulen das Haupt-Element der Erziehung, die Religion, nicht gehörig gepflegt wird, und es liegt in der Natur der Sache, das dieses nicht geschehen kann. Die Absicht, durch solche Schulen gröszere Verträglichkeit unter den verschiedenen Glaubensgenossen zu befördern, wird auch selten, oder niemals erreicht; vielmehr artet jede Spannung, die unter den Lehrern oder zwischen diesen und den Eltern der Schuljugend ausbricht, gar zu leicht zu einem Religionszwist aus, der nicht selten eine ganze Gemeine dahinreiszt. Dergleichen Anstalten können daher nicht Regel seyn. »[3] Ik voeg er nog eenige regels van DE GASPARIN bij; vooreerst, omdat ik, door herhaalde

[1] *t. a. p.* p. 569. [2] *t. a. p.* p. 578.

[3] NEIGEBAUR, *Das Volks-Schulwesen in den Preussischen Staaten* (Berlin 1834). S. 69.

citatie, zoo gaarne U en anderen zou opwekken om zijne meesterlijke beschouwing van de gemengde School en van het zoogenaamd Nationaal onderwijs[1] in haar geheel te lezen en te overwegen; maar bovendien, omdat het woord mij zoo uitnemend ook voor Nederland tijdig en gepast schijnt: «Au sein des établissements mixtes, le sentiment des susceptibilités de communions est constamment éveillé et il le sera bien plus encore dans quelques années, à cause de l'importance croissante que prennent les affaires religieuses au milieu de nous. Où l'on cherchait un élément de concorde, il est certain qu'on trouvera bientôt une source de dissentiment.»[2]

Men spreekt telkens over het *regt van den Staat*. Doch wil men van een vreemde, die wel gehoor verdient, vernemen dat het onregt aan de zijde van den Staat is, ik verwijs naar een man, die voor een der scherpzinnigste geleerden van Duitschland bekend staat, naar de woorden van STAHL: wanneer, schrijft hij, de Regering zich aan het Christendom niet langer als aan de Godsdienst van Staat onderwerpt, «dann ist es eine Ungerechtigkeit, wenn der Staat dennoch das ganze Unterrichtswesen an sich zieht und den Unterthanen dasselbe aufnöthigt.... Denn damit nöthigt er die christlichen Hausväter, ihre Kinder einer Erziehung preis zu geben, die sie von ihrem Glauben abwendig macht. Aus diesem Grunde wird jetzt in Frankreich und Belgien mit Recht Freiheit des Unterrichts gefordert.»[3]

Doch ik moet mij bedwingen; ik zou te ver gaan.

---

[1] *t. a. p.* p. 556—612. [2] *t. a. p.* p. 564.

[3] *Evangel. Kirchen-Zeitung*, 1847. S. 645.

Vooral tegen de willekeur van den Staat, gelijk die alhier uitgeoefend en begeerd wordt, zou ik, wanneer ik in het zoeken naar buitenlandsche autoriteiten mij toegaf, in het te voorschijn brengen van krachtige protesten bijkans onuitputtelijk zijn. Dit mag niet; dit behoeft niet. Indien men voor het oordeel der vreemden een geopend oor heeft, indien men bekendwording met hunne zienswijze begeert, niet om een steunpunt voor zijne eigen onveranderlijke meening, maar om bouwstoffen voor een veelzijdig en onbevangen onderzoek te hebben, zal ik in de verdere behandeling ruime en ongezochte gelegenheid ontmoeten om bevrediging te verschaffen aan dezen prijzenswaardigen wensch. Thans moet ik, zonder mij op zijpaden te begeven, vooruit. Mijn oogmerk was slechts het vermoeden aanvankelijk bij U te doen ontstaan dat het argument, aan de bewondering der vreemden ontleend, wel eens tegen U zou kunnen worden gekeerd; dat, bij nader inzien, het voorwerp van algemeene vereering zou kunnen blijken een voorwerp van algemeene afkeuring te zijn geweest; dat de vrienden der hedendaagsche inrigting, in het ééne groote punt waaromtrent verschil is, op het door U aangewezen terrein groot gevaar loopen van te worden overstemd. Ik ga daarbij, evenzeer als in de waardering van inlandsche uitspraken en geschriften, van de onderstelling uit dat wij beide aan zoogenaamde anti-democratische vooroordeelen en aan begrippen, welke niet in den smaak van iedereen vallen, nog eenigermate gehecht zijn; dat de meening van hem die voor God en Zijn gebod, of die voor het regt en de gewetensvrijheid van anderen onverschillig is, voor U en voor mij geen gezag heeft; dat wij niet angstvallig

vragen naar hetgeen door hen die van eene zaak niets weten, over eene zaak gedacht wordt; dat Gelijkheid van allen en Algemeen Stemregt in de wetenschap nog niet ingevoerd is; dat er eene Aristocratie, welligt zelfs eene Oligarchie, der talenten bestaat; dat er nog Privilegiën van aangeboren gaven en verkregen kundigheden worden erkend, en dat het overwigt, ook in uwe schatting, niet enkel door de numerieke meerderheid, maar door het gewigt der stemmen en vooral door den aard en de kracht der bewijsgronden beslist wordt.

Doch ik mag niet vergeten dat door U ook van de *navolging onzer naburen* gewag is gemaakt. Sedert lang heb ik veel daarvan gehoord; ofschoon eene aanwijzing er van te ontvangen mij tot dus ver niet gelukt is. Ik vermoed dat die navolging in het overnemen van sommige maatregelen van Schoolorde en leermethode bestaat, en dat hierop gedoeld wordt in de merkwaardige zinsnede die ik in een *Adres van eenige Onderwijzers in het 1e Schooldistrict in Zuid-Holland aan de 2e kamer der Staten-Generaal*, niet zonder nationaal zelfbehagen, lees: «Vleijend voor het Nederlandsch gemoed is het, wanneer wij zien hoe onze schoolinrigtingen voor behoeftigen, in de laatste jaren in Frankrijk en Engeland, anders zoo prat op hunne beschaving, tot voorbeeld zijn genomen en men pogingen is gaan aanwenden om ons, van verre slechts, na te streven.»[1] Bijkans zou ik de gissing wagen dat deze mate onzer navolgenswaardigheid zelfs aan U nog onbekend was. Het zou onbescheiden

[1] Bl. 11.

zijn de geloofwaardigheid der opgave in zoodanig stuk in twijfel te willen trekken; en ik mag er dus uit afleiden dat onze trotsche naburen het prat zijn, waarvoor ze zoo weinig reden hebben, moeten verleeren; en dat wij veeleer, zoo het iemand voegt prat te zijn, inderdaad prat zouden mogen worden op de met zooveel nationale zedigheid vermelde uitkomst der vergelijking. Doch hoe dit zij, laat ons, bij billijken hoogmoed, den vriendnabuurlijken wensch voegen dat voor Frankrijk en Engeland deze pogingen om ons, *van verre slechts*, na te streven, met gelukkig gevolg mogen worden bekroond, en dat het eenmaal ook aan andere Natiën te beurt valle op de hoogte te geraken die wij sedert lang hebben bereikt. Alleen zij het mij vergund, terwijl ik omtrent den aard onzer voortreffelijkheid nader inlichtingen te gemoet zie, bij mijne bereidvaardige adhaesie, *casu quo*, aan dezen eigen zoo zoet smakenden lof, de aanmerking met bescheidenheid in te lasschen dat elke navolging voor het in overweging zijnde onderwerp niets beteekent, zoolang zij niet betrekking heeft tot het punt waarover alleen, ten huidigen dage, het belangrijke geschil gevoerd wordt. Men toone mij een Land waar, op voorbeeld der Nederlandsche wet, of liever der door velen alhier in zwang gekomen praktijk, de Staat voor alle Gezindheden, met zamensmelting of uitsluiting der geloofswaarheden Scholen oprigt, en tevens het oprigten van eigen Scholen, ter opvoeding naar den eisch van het kerkgeloof, aan kerken en aan partikulieren verbiedt.

Wanneer ik naga dat deze navolging geen plaats heeft in Pruissen, niet in Engeland, niet in Frankrijk, en ook in België niet, dan mag ik, zonder vermetelheid, onder-

stellen dat zij tot dus ver bij onze naburen niet algemeen is. De Gasparin meent dat men, op verderen afstand, in Noord-Amerika een tweede exemplaar der Nederlandsche inrigting vindt. «Si nous voulions rechercher, pour la combattre, une législation rigoureusement et logiquement mixte, ce serait en Hollande et dans certains états de l'union américaine qu'il faudrait la chercher. Là, règne la prétention de fonder purement et simplement *des écoles civiles.*»[1] Doch ik weet niet of zijn berigt juist is; en *casu quo* is mij niet gebleken dat het regt van eerstgeboorte aan Nederland behoort.

Ik kom tot den laatsten grond uwer aanprijzing: «het stelsel is ligtelijk te zuiveren van de geringe misbruiken, welke er mogen ingeslopen zijn.» — Zoodanig was in 1840 het gevoelen van sommige leden der Commissie door Z. M. benoemd. Tegen het proselytisme moet worden gewaakt; alles geweerd dat voor eene Gezindheid aanstootelijk zou kunnen zijn. Zoodanig is ook de strekking van het Besluit van 2 Jan. 1842. Een doel uitmuntend, maar onbereikbaar. Weet men dan niet dat hetgeen den Israeliet aanstootelijk is, door den Christen in de opvoeding als het ééne noodige beschouwd wordt; dat hetgeen ergernis geeft aan den Roomsche, onmisbaar is voor den Protestant; dat de Roomsche als onontbeerlijk begeert wat de Protestant voor ondragelijk houdt? Weet men niet dat op eene gemengde School het onmogelijk is over de Godsdienst te spreken of te zwijgen, zonder dat men of ééne Gezindheid beleedigt, of allen te gelijk? — Men wil

[1] *t. a. p.* p. 599.

de gemengde School met weering van proselytisme, met eerbiediging van ieders Godsdienstige begrippen ; dat is, men wil eene zaak en men wil niet hetgeen er onafscheidelijk van is.— Vereenig Gezindheden, niet bijv. Hervormden en Lutherschen, die zich omtrent de opvoeding kunnen verstaan ; maar vereenig tegen wil en dank Gezindheden, zoo als Roomschen en Protestanten, wier zienswijze ook in het Schoolonderwijs uiteenloopt; vereenig alle Gezindheden, in het belang der Nationale eenheid, op de School, en er gebeurt, ondanks verordeningen en behoedmiddelen, van drieën één. Het Godsdienstig onderwijs wordt

of ondergeschikt aan den invloed eener overmagtige Gezindheid;

of tot algemeenheden, welke met het geloof van geene der Gezindheden bestaanbaar zijn, gereduceerd: « une religion fabriquée exprès pour les établissements mixtes, une religion *mixte* aussi, une religion effacée, affadie, réduite à la morale, privée de ce sel dont parle l'Evangile, et que la foi ne conserve qu'à la condition de rester entière, une religion qui n'est plus vraie pour personne, salutaire pour personne ; »[1]

of eindelijk wordt het Godsdienstig onderwijs, als telkens aanstootelijk voor den een of voor den ander, geheel ter zijde gesteld. Maar dan geeft men weder, om aan niet ééne gezindheid aanstoot te geven, aanstoot aan allen : want allen achten de Godsdienst onontbeerlijk ook als levensadem der School, en het is dus volkomen hetzelfde als of men, om hen die *verschillend* voedsel begeeren, door de meest naauwgezette onpartijdigheid te vrede

[1] *t. a. p.* p. 557.

te stellen, aan allen evenzeer *elk* voedsel onthield. Daarom is de opmerking juist: « En vain, le roi de Hollande, par un arrêté du 2 Janvier 1842, vient-il de chercher à améliorer le système, établi par la loi du 2 Avril 1806. Ses améliorations n'ont été que des garanties contre le prosélytisme de la majorité, ... Ce *perfectionnement* du système hollandais exprime plus crûment peut-être que tout ce qu'on pourrait dire, à quel point un tel régime est déplorable et faux. »[1]

Altijd is er dus miskenning, in plaats van eerbiediging, der Godsdienstbegrippen. Ook in de twee laatste alternatieven, is er eigenlijk, evenzeer als in het eerste, overheersching eener Gezindheid en proselytisme: het verschil is slechts dat de heerschende Gezindheid geen naam draagt en dat zij uit hen zamengesteld is, voor wie in elke Gezindheid de stellige geloofsleer, althans in de School, eene aan het zoogenaamde Algemeene Welzijn en Staatsbelang ondergeschikte zaak is.

Aldus brengt mij de laatste der gronden welke door U aangevoerd zijn, tot het tweede punt van mijn betoog; de Wet van 1806, ofschoon zij in den beginne welligt niet schadelijk, maar nuttig is geweest, is schadelijk om haar *beginsel*. Ik hoop spoedig tot de behandeling hiervan over te kunnen gaan. Inmiddels vraag ik U tweederlei vergunning. Vooreerst om mij ook verder van eene lastige titulatuur te onthouden; dubbel overtollig, wanneer ik schrijf aan iemand die geen titel noodig zou hebben om onder de

---

[1] *t. a. p.* p. 599.

Edelen van den Lande te worden geteld. Ten anderen, verlang ik, zoo mij het voortzetten en ten einde brengen mijner beschouwing, bij velerlei bezigheid en afleiding en te midden van het rumoer dezer onrustige en kommervolle dagen, mogelijk is, geenszins met angstvalligheid gebonden te zijn aan de volgorde die ik opgaf.[1] In omstandigheden gelijk wij thans beleven, behoort men na te gaan of niet welligt, in verband met de overweging der gewijzigde Grondwet, het eene punt inzonderheid nu, het andere evenzeer later te pas komt. Daarbij wensch ik mij voor overijling te wachten. Gelijken tred met de Staatsligchamen te houden is eene onmogelijkheid. Aan U zelven, als ooggetuige, is de verbazende spoed bekend, waarmeê ten allen tijde de Eerste Kamer haar discussiën ten einde gebragt heeft, en de Raad van State, die niet dan na rijpen rade advies geeft, levert in het oogenblik waarop ik schrijf, het bewijs dat voortgang niet op de ijzerbanen alleen, maar ook in het gebied der geesten, tot in het ongelooflijke kan worden versneld. Van harte beklaag ik iedereen die zich tot schielijk uitgeven verpligt acht, opdat niet, ook door zijne schuld, in het meesterwerk dat voor Nederland gewrocht wordt, hier of daar eene verkeerdheid onopgemerkt zij, die tot in lengte van dagen voor de nakomelingschap nadeel aanbrengen zou. De pen, indien ik met zoo scherp een prikkel voortgejaagd wierd, zou mij uit de hand vallen. Wat mij betreft, ik kan ten dien opzigte, al mogt ik van mijne raadgeving op eenig punt eenigen invloed te gemoet zien, tamelijk onbezorgd zijn. Bij al den billijken eerbied voor

[1] Hierboven, bl. 6.

de welberadenheid waarvan elk voorbrengsel der hedendaagsche verlichting zoo onmiskenbaar getuigenis draagt, begrijp ik echter niet waarom wij deze revisie zouden verklaren voor het *ultimatum* eener altijd voortgaande en toenemende wijsheid. Ik ben, meer dan ooit, van de onzekerheid des levens ook van Grondwetten overtuigd. Ik zou niet gaarne aan de gewijzigde Grondwet eene levensverzekering geven voor een geheel jaar. En ten aanzien bepaaldelijk der vrijheid van onderwijs, zoo aan den eenen kant het oogenblik der vrijmoedige bekendmaking van gevoelens dáár is, heb ik daarentegen, zoo wel in het pligtmatige der aanvraag als in de felheid van den wederstand, overvloedigen waarborg dat, welk het lot van de voordragt der Commissie in A. 183 ook moge zijn, de overweging van het onderwerp, ter verkrijging of ter regeling van de Vrijheid, in de eerste jaren althans, niet als overtollig of ontijdig zal worden beschouwd.

AAN

G. GRAAF SCHIMMELPENNINCK,

MINISTER VAN STAAT, ENZ.

OVER

DE VRIJHEID VAN ONDERWIJS,

DOOR

Mr. G. GROEN VAN PRINSTERER.

TWEEDE STUK.

TE 'S GRAVENHAGE,
BIJ W. P. VAN STOCKUM.
1848.

OVER

DE VRIJHEID VAN ONDERWIJS.

AAN

G. GRAAF SCHIMMELPENNINCK,

MINISTER VAN STAAT, ENZ.

OVER

DE VRIJHEID VAN ONDERWIJS,

DOOR

Mr. G. GROEN VAN PRINSTERER.

TWEEDE STUK.

TE 'S GRAVENHAGE,
BIJ W. P. VAN STOCKUM.
1848.

II.

In het eerste gedeelte van mijn opstel heb ik ten oogmerk gehad te bewijzen dat het stelsel waarvan door U de aanstaande ter zijdelegging wordt bejammerd, en hetwelk zich inzonderheid in de Wet van 1806 geformuleerd heeft, noch om de uitnemendheid der vruchten, noch om den overvloed van buitenlandschen lof, noch om de geringheid van misbruiken die in geenerlei verband tot het wezen der Wet staan, aanprijzing verdient.

Thans wil ik meer regtstreeks en opzettelijk toonen dat minder de Wet zelve dan de hoofdgedachte waaruit zij het aanzijn ontleent, aan de zoogenaamde misbruiken schuld is. Dat de oorzaken van ons beklag over het systema, zoo als het zich uit eene verordening, die in 1806 welligt gepast, nuttig en, in sommige opzigten voortreffelijk was, ten gevolge van verandering der omstandigheden, heeft ontwikkeld, wel verre van gelegen te zijn in de verkeerdheden en afwijkingen der toepassing, veeleer het onvermijdelijke gevolg zijn van den geest

en de bedoeling waarmeê deze inrigting van het Schoolwezen tot stand gekomen is. Met andere woorden, dat de schadelijkheid dezer Wet ligt in haar *beginsel.*

Ik bestrijd dus, niet zoo zeer de bepalingen der Wet als de strekking der theorie, waarvan zij in het Schoolwezen een vorm is. Ik erken dat, zoo men alle haar voorschriften met onpartijdigen zin nageleefd had, er vrij wat minder spanning zou geweest zijn, maar ik beweer dat op den duur, en vooral in onzen tijd, deze naleving, de naleving van elk artikel waarin voor geloof en vrijheid gezorgd is, onmogelijk wordt, om het beginsel waaraan ook deze Wet, blijkens haar oorsprong en inhoud, ondergeschikt is.

Hoedanig is dan het beginsel?

Dit is, naar mij voorkomt, niet raadselachtig. De verderfelijke stelling die ik bedoel is, dat *de Staat, afgescheiden van de Kerk, het regt en de pligt heeft om, naar eigen goedvinden en inzigt, de Volksopvoeding te bestieren.* Dat er, in het belang der *eenheid van den Staat*, eenheid ook van *Nationaal onderwijs* behoort te zijn, en dat deze eenheid niet mogelijk is, zoo men niet, zonder op regten en gewetensbezwaren van de Kerk of van de Ouders te letten, voor het vereenigd zijn der kinderen van alle kerkgenootschappen op *dezelfde Volksscholen* zorg draagt.

Het schijnt vermetel eene stelling waarvan thans vooral de lof dagelijks gehoord wordt, verderfelijk te noemen. Ter verontschuldiging van dit bestaan, zij het vergund op haar tweederlei hoedanigheid te wijzen;

namelijk dat zij nieuw, en dat zij aan het Staatsregt der Revolutie ontleend is.

Dit beginsel is *nieuw*. Het heeft niets gemeen met het toezigt dat, vroeger en billijkerwijs, van Staatswege over het Onderwijs uitgeoefend werd; toen de Staat vereenigd was met de Kerk; toen de Regering, in den aard van haar maatregelen ter bescherming van Godsdienst en opvoeding, bijkans op kerkelijk terrein stond; althans aan dezelfde leer en belijdenis hulde bewees, waarvan ook door de heerschende Kerk eerbiediging begeerd werd. Ik maak hier van de voor- en nadeelen van hetgeen vroeger plaats had, geen gewag; ik beweer slechts dat iedere vergelijking met de toenmalige orde van zaken, welke met eene gansch andere zienswijze in verband was, ongepast is; dat men in vorige tijden nooit aan eene opvoeding van wege den Staat, onafhankelijk van de Kerk, gedacht heeft, dat men toen het beginsel hetwelk thans heerschappij voert, als geheel onaannemelijk en ongerijmd zou hebben beschouwd.

Ook is de aard zelve der stelling van haar nieuwheid het bewijs. Het beginsel is *revolutionair*. — Ik behoef U wel niet te betuigen dat ik mij van dit woord niet als van een beleedigend epitheton bedien. Mijn oogmerk is alleen aan te wijzen dat het denkbeeld waarvan de gansche inrigting van het Schoolwezen uitgaat, onafscheidelijk behoort tot de politieke leer die, na lang reeds in de gemoederen van velen meesteres te zijn geweest, sedert 1795 vooral, regeringsvorm en wetgeving bezield heeft: de voorstelling eener *alvermogende Volkssouvereiniteit*, uit vrije en gelijke burgers, en geconcentreerd in een *allesregelend Bewind*.

Mij dunkt dat elk onregt in het Schoolwezen waarover ik, met een niet onaanzienlijk getal mijner landgenooten, misnoegen en verontwaardiging betoon, in de meest eenvoudige toepassing van het Revolutionaire Staatsregt zijn grond heeft. Indien dit Staatsregt onvoorwaardelijk behoort te gelden, dan gevoel ik dat elk bezwaar krachteloos wordt. — Ik acht het, bij voorbeeld, onbillijk aan de willekeur van een gedeelte der mede-burgers overgeleverd te zijn; maar, volgens de revolutionaire theorie, loopt de oppermagt der Volkswil altijd op de overmagt der Meerderheid uit, op de willekeur van het Gouvernement of van eene toon- en wetgevende partij. Ik acht het voor het wereldlijk gezag ongepast zich regtstreeks of zijdelings in geloofszaken te mengen; maar, wanneer de eisch der Gezindheden de ontwerpen der Regering en het doel van den aan geen hooger beginsel ondergeschikten Staat verijdelen zou, dan is immers het revolutionair gezag, zoo het op de School Godsdienstigheid verlangt (vermits het geen ander middel heeft om een doel, hetgeen onvoorwaardelijk moet worden bereikt, te bereiken) tot de uitvaardiging van een School-Godsdienst, naar omstandigheden en tijdsbehoeften, bevoegd en verpligt. Ik acht het onverantwoordelijk dat het Bijzonder Onderwijs aan banden gelegd is; maar het Algemeen belang, de revolutionaire Volkswil, behoort niet voor het belang van sommigen, voor den wil van bijzondere personen te wijken; de Staatseenheid zwicht niet voor hetgeen Robespierre (deskundig, waar het de logika der Omwenteling geldt!) met zooveel juistheid *le fédéralisme domestique* genoemd heeft. Ik acht het onverdragelijk dat het regt der Gezindheden en der Ouders miskend

wordt; maar de Revolutie heeft slechts één toetssteen voor regt en onregt; den onfeilbaren en onweêrstaanbaren en aan geenerlei voorwaarde gebonden Volkswil, in de verscheidenheid der legale vormen waarin zich het welbehagen van dezen, in de meeste volkomenheid absoluten Souverein openbaart.

Ik overdrijf niet; ik zeg alleen hetgeen van de theorie waartegen ik opkom, het onloochenbaar gevolg is.

Neem als gronddenkbeeld, namelijk in revolutionairen zin, de *Eenheid en ondeelbaarheid van den Staat.* Dan moet er eenheid wezen der revolutionaire zienswijze, eenheid van den centraliserenden vorm. Eenheid van het Schoolwezen wordt onmisbaar. Eenheid der Nationale School, en dus een opleiding die te gelijk voor allen geschikt zij.

Ziedaar wat menigeen voor wenschelijk houdt; laat ons zien op welke manier de begeerte kan worden vervuld.

Ik spreek niet van een tijd of van een Volk waar geen verscheidenheid der Gezindheden is, of door de Gezindheden zelve aan die verscheidenheid, met betrekking althans tot het School-Onderwijs, geene waarde gehecht wordt. Ik spreek niet van Nederland in 1806. Daar is de eenheid der Volksschool natuurlijk; daar heeft zij althans geenerlei bezwaar.

Doch, wanneer integendeel verscheidenheid der Gezindheden bestaat, wanneer het onderscheid gerekend wordt geloofswaarheden van den eersten rang te betreffen, wanneer de mogelijkheid van vereenigd onderwijs, behoudens den eisch van het geloof en de pligt der Ouders,

door ééne Gezindheid of door alle Gezindheden ontkend wordt; wat zal er dan, wat zal er in Nederland, van 1815 tot 1848, door het Gouvernement worden verrigt? Ik stel dat uit de voorstanders der algemeene Volksschool een Godsdienstig, een vrijzinnig, een verdraagzaam Staatsman, in één woord dat, bij voorbeeld, Gij zelf aan het hoofd van het Bewind zijt; welaan, zoo Gij ten aanzien van uw vereenigd Schoolwezen onverzettelijkheid betoont, hoedanig een gedragslijn zal door U worden gevolgd? — Ik ga van de onderstelling uit dat er bij de Gezindheden geloofsleer en geloofsleven is: wanneer men dus met de onvermijdelijke algemeenheid uwer Godsdienst en uwer zedelessen niet vergenoegd is, zult Gij dan niet verpligt zijn gehechtheid aan eigen Kerkgeloof als sectarische bekrompenheid te bestrijden? En als men volhoudt dat Gij op het gebied der geloofswaarheden incompetent zijt, zal er dan, zoo Gij de handhaving van uw systema op alle Openbare Scholen begeert, geen noodzaak voor U zijn een steun te zoeken in het grenzenlooze der revolutionaire bevoegdheid? in een vermeend regt om, naar gelegenheid van tijd en plaats, eigendunkelijk te bepalen wat voor de School al dan niet orthodox is? en als uwe regtzinnigheid, afwisselend naar omstandigheden, een politieke meer dan eene Godsdienstige kleur heeft, als zij niet bevalt; als zij verdeeldheid te weeg brengt, en als Gij den weêrzin tegen dit mengsel uwer Godgeleerdheid voor onredelijk welligt, maar toch ook voor bedenkelijk houdt, zal dan niet de gedachte bij U oprijzen: ik wil de School geheel zuiveren van dit lastig element; voortaan zal er ook een algemeene School, maar voor allen een School zonder eenig Godsdienstig onderrigt zijn? En

wanneer deze wijziging op haar beurt misnoegen baart; wanneer menigeen evenmin door het weeren van de Godsdienst als door het opdringen van een Godsdienst, ontworpen en verordend door het Gouvernement, te vrede gesteld wordt, wanneer men, in elk geval, nadat Gij de Openbare School georganiseerd hebt, in naam van vrijheid en geweten, vergunning verlangt om aan eigen wensch en inzigt, op eigen inrigtingen te voldoen, zult Gij dan, indien Gij met volle overtuiging aan de eenheid van het Nationaal Schoolwezen gehecht zijt, niet onverbiddelijk zijn tegenover een eisch, waardoor het geheele gebouw uwer, zoo Gij ter goeder trouw meent, eendragt kweekende wijsheid aan het wankelen gebragt wordt?

Ik beriep mij op de *theorie*; ik beroep mij evenzeer op de *praktijk*.

Ik beweer dat men, in het gansche Revolutie-tijdperk, de worsteling van vrijheid van Onderwijs met het Revolutie-beginsel terug vindt; telkens zucht om een dwang te vermijden waardoor de ophef der vrijzinnigheid te schande gemaakt wordt; telkens noodzaak om een dwang te gebruiken, waardoor alleen revolutionaire Staatseenheid en Nationaal onderwijs in stand blijft.

Zoolang de oppermagtige partij in het opvolgen van de revolutionaire voorschriften niet onvoorwaardelijk consequent is, zoolang wordt in de wetgeving zelve, nevens de regeling van het Openbaar Schoolwezen bij de Wet, vergunning tot Bijzonder Onderwijs verleend: altijd is er ten behoeve der gewetensvrijheid eenig protest. Zelfs in 1795 werd de onschendbaarheid van het beginsel erkend, en

ten opzigte der Constitutie die aan alle Franschen regtens *une instruction commune* toegezegd had, door een der ontwerpers de opmerking gemaakt: «cette loi ne peut porter atteinte au droit qu'ont les citoyens, d'ouvrir des cours et des écoles particulières et libres sur toutes les parties de l'instruction et de les diriger comme bon leur semble.» Evenzoo werd in de Wet van 27 *Brumaire an* III op de Lagere Scholen verboden «de porter aucune atteinte au droit qu'ont les citoyens d'ouvrir des écoles particulières et libres sous la surveillance des autorités constituées.» Evenzoo werd in de Constitutie van *l'An* III bepaald: «les particuliers ont le droit de faire des établissements particuliers d'éducation et d'instruction.» — Het vermenigvuldigen der voorbeelden zou niet moeijelijk zijn: doch genoeg reeds; altijd ontwaart men dat het regt van gewetensvrijheid, onder de Regten van den Mensch met zooveel opgewondenheid uitgebazuind, niet geheel in vergetelheid geraakt is. Altijd, namelijk zoolang er eenige gematigdheid der toepassing overig blijft, worden uitzonderingen geduld. Doch, zoodra de veêrkracht van Terrorisme en Dictatuur zich openbaart, zoodra men, op het terrein der revolutie-begrippen, in de lijn hetzij van ontwikkeling, hetzij van reactionair geweld, met volledigheid van toepassing vooruit gaat, houdt alle vrijheid ook van Onderwijs op. Dan verklaart, in 1793, Danton «que les enfants appartiennent á la république, avant d'appartenir á leurs parents.» Dan heeft men *l'instruction publique* OBLIGATOIRE. Wat de medestander van Robespierre verlangt, wordt evenzeer door Napoleon begeerd: vorming der Natie, fatsoenering van het opkomend geslacht, naar de denkwijs en behoefte van

het Bewind. Aan niemand wordt het vergund van de regeling af te wijken welke van Staatswege voorgeteekend is.

Zoodanig was, onder den scepter der Revolutie, het lot der *Vrijheid*. En wat heeft zij van de *Godsdienst* gemaakt?

Al wat zij goed vond; al wat haar, in het Staatsbelang, wenschelijk scheen; al wat, om den veranderlijken eisch der omstandigheden, te pas kwam. Als het Gouvernement in de Geestelijkheid een krachtigen steun zag, dan had men voor stellige geloofsleer veel oogluiking, en tegen onbillijken invloed eener Gezindheid weinig bezwaar. Als het Bewind alle Godsdiensten gelijk achtte of gelijkelijk verachtte en naauwelijks aan een Opperwezen eenig huldebetoon gaf, dan werden, nevens lezen en schrijven, enkel «les éléments de la morale républicaine» geleerd; en als de Regering onder den invloed van Godloochenaars gebragt was, dan werd het Christendom of naauwelijks of ganschelijk niet geduld; dan werd elke geloofsleer voor fabelleer gehouden; dan werd, bij voorbeeld, in 1792, door Condorcet, aan de Nationale Vergadering, bij het opgeven der grondtrekken van het Nationaal onderwijs, verklaard: «toute religion particulière est mauvaise; ... les dogmes de la religion ne sont qu'une mythologie... La proscription doit s'étendre sur ce qu'on appelle religion naturelle; car les philosophes théistes ne sont pas plus d'accord que les théologiens sur l'idée de Dieu et sur ses rapports avec les hommes.»

Derhalve, hetzij wij op de theorie letten, of op de praktijk zien, de uitkomst is eenerlei. Ik meen uit beide dit besluit te mogen trekken: opvoeding der

Natie door den Staat, vereeniging der Gezindheden naar Staatsbevel, zonder inachtneming van de verscheidenheid der geloofsbegrippen, van de eischen en behoeften eener Kerk, is een beginsel van ongeloof en dwang. Waarbij men vooral ook dit nog opmerke, dat deze ongeloovige en despotieke rigting, uit den aard der zaak, toeneemt in onverdraagzaamheid en geweld, naarmate de behoefte aan geloof en aan vrijheid levendiger gevoeld wordt.

En toch de leer der Volkssouvereiniteit is een leer der Vrijheid, niet waar? O ja, maar het komt mij voor dat ook hier DE GASPARIN geen ongelijk heeft. «La souveraineté du peuple a deux faces. Si vous la considérez dans sa formation, elle élève tous les individus, elle en fait des membres du souverain. Si vous la considérez dans son application, elle les écrase, elle les anéantit. Personne n'a de droits vis-à-vis du droit émané de tous.»[1]

Wat zal ik van de volgende zinsnede zeggen, waarin dezelfde Schrijver zijn uitzigt op een regtvaardiger vrijzinnigheid, op *un libéralisme nouveau*, uitgedrukt heeft? «Le libéralisme nouveau refuse certaines choses à l'État, qu'il soit despotique ou populaire, qu'il procède de l'élection ou de l'hérédité. Il lui refuse les choses de conscience. *Il lui refuse l'Église et l'école.* Mais il s'agit ici d'une des oeuvres du vieux libéralisme. Elle est despotique à l'excés.»[2] — Mogen wij, bij het letten op Art. 183 der gewijzigde Grondwet dit heugelijk verschijnsel ook hier te gemoet zien? is er vrijheid denkbaar, zoolang het

[1] *Des Intérêts généraux du Protestantisme*, p. 581.

[2] *t. a. p.* bl. 582.

Staatsregt enkel op menschelijk goedvinden gebouwd is? kan verandering ten dezen opzigte, bij het zien op de teekenen der tijden, worden verwacht?

Ik laat een en ander, onder bescheiden verwijzing naar hetgeen ik hierboven aangeduid heb, verder onbeantwoord. Ik houd in het oog dat de aard vooral van een Vlugschrift geen uitweidingen, waar ze niet onmisbaar zijn, vergunt. Ik meen aangetoond te hebben dat de Wet van 1806, ten gevolge van haar oorsprong, een werktuig heeft kunnen worden voor ongodsdienstigheid en dwang; dat, indien zij het geworden is, de schadelijkheid dezer werking in verband staat tot de verderfelijkheid van haar beginsel, en dat zij, om waarlijk heilzame vrucht te kunnen dragen, van revolutionairen wortel afgesneden, op Christelijk-historischen wortel zou moeten worden overgebragt.

III.

Frankrijk, zegt men, is Nederland niet. Het gaat niet aan tegen uw Vaderland, dat voor zoo velerlei uitersten der revolutionaire dwaasheid behoed werd, zonder nader uiteenzetting van uw gevoelen, verwijten te rigten regtmatig tegen Frankrijk, tegen een Land, zetel beurtelings en bij uitnemendheid van revolutionaire losbandigheid en dwingelandij.

Dit is zoo, en daarom heb ik mij voorgesteld, ten derde, het betoog dat dezelfde noodlottige strekking, waarvan ik in Frankrijk voorbeelden heb genoemd, zich ook in Nederland op de meest treurige wijs openbaart.

Vooraf echter ontken ik dat de aanmerking, omtrent de onjuistheid van het verwijt dat ik tegen den *aard* van het veelgeprezen stelsel in het midden gebragt heb, juist is. Indien, in Frankrijk en in Nederland, hetzelfde beginsel heerschappij gevoerd heeft, dan heb ik regt de strekking te berispen, al ware zij, in de *gevolgen* door den loop der omstandigheden gestuit; al zou het mij niet mogelijk zijn te bewijzen dat zij zich in zeer betreurenswaardige verschijnselen kenbaar gemaakt heeft.

Lucht en bodem hebben invloed op het gewas; maar dezelfde boom draagt niet op tweederlei grond tweederlei vrucht. Ik zou dus, om van de eenzelvigheid der rigting te doen blijken, kunnen volstaan met het bewijs dat de Vrijheidsboom ook in Nederland opgerigt geworden is; dat men ook hier de Revolutie-begrippen in praktijk gebragt heeft; dat de eenheid van Nationaal Onderwijs en de vereeniging der Gezindheden, onder een vrijmagtig Staatsbeheer, ook hier aan de inrigtingen en maatregelen van het Schoolwezen ten grondslage gelegd werd. — Het bewijs? maar het bewijs van schuld is overtollig, wanneer het wanbedrijf in 't openbaar gepleegd is; wanneer de aangeklaagde bekent, wanneer hij op het gebeurde roem draagt. En zou dit niet sedert lang, niet in deze dagen meer dan ooit het geval zijn? De ingenomenheid met de begrippen over het Schoolwezen is overbekend; zij wordt op dit oogenblik over het gansche Land, in klaagtoon en noodkreet, vermeld door velen, door bijkans allen wier overwigt of alleenheersching met den val van het nooit volprezen systema te niet gaat. Gelijk men meer dan ooit de waarde van dierbare voorwerpen beseft, als het uur van verlies en gemis dáár is, zoo

wordt nu met dubbelen nadruk beweerd dat volharding te dien opzigte in het spoor van ongodsdienstigheid en Revolutie, de voorwaarde van welvaart, van verlichting, van eensgezindheid, ja ook van Godsvrucht en goede zeden, in één woord, van behoudenis voor het Nederlandsche Volk is.

Ik spreek van ongodsdienstigheid en Revolutie, en ik behoef evenwel U niet te betoogen dat ik, om de openlijke uitgaaf van dit Opstel, in mijne uitdrukkingen dubbel omzigtig moet zijn. Men wordt zoo ligt misverstaan, wanneer men bij een groot deel van het gehoor niet zeer in de gunst is. Ik zie mij reeds door een aantal dergenen die aan de felbestredene wet, in dit hagchelijk oogenblik, getrouw zijn, met de vraag overvallen : voor wie houdt gij ons dan? zijn wij ongodisten als Condorcet? staan wij, als revolutionairen, met Danton of Robespierre gelijk?

Wel neen! ik werp geen blaam van ongodisterij op mannen van wier zucht voor Godsdienst en zedelijke verbetering ik overtuigd ben. Dit zeg ik, hetgeen telkens door hen zelven gezegd wordt, dat de eenheid der School en haar inrigting voor allen, bij hen, als eerste grondregel van het Schoolwezen, in eer is. Na dit gezegd te hebben, redeneer ik, naar mij voorkomt, met de meeste eenvoudigheid der gevolgtrekking, aldus: zoo men de eenheid der School *onvoorwaardelijk* verlangt, wordt bevordering van de Godsdienst, ter goeder trouw, met ernst en nadruk welligt, maar, in elk geval, *voorwaardelijk* begeerd; men behoudt de Godsdienst, zooveel mogelijk, maar zooveel noodig, stelt men haar ter zij, en aldus, door een beschermen van de Godsdienst hetwelk, naar

omstandigheden, voortduurt of ophoudt, is men op een lijn, waar langs men, als de eenheid der School door levendigheid van geloofsijver gevaar loopt, naar ondermijning van de Godsdienst en naar vervolging om der Godsdienst wille geleid wordt.

Evenmin noem ik ieder die voor het Revolutionair Schoolwezen in de bres springt, Revolutie-gezind. Ik vermoed veeleer dat menigeen afkeerig van Revolutiebegrippen of wel ter naauwernood daarmede bekend is. Alleen dit beweer ik: dat de partij die tot dus ver in het Schoolwezen haar eigen wil aan allen, ook wier wil daarmede geenszins overeenkwam, ten rigtsnoer gesteld heeft, gewoon was zich, ter handhaving van haar suprematie en ter verontschuldiging van partijdigen zin, te bedienen van het groote revolutionair argument, het ALVERMOGEN VAN DEN STAAT. Zij deed wat, onder den invloed der heerschende begrippen, bijkans iedereen, ook die ze niet omhelsde, gedaan heeft; zij nam de kracht der Revolutionaire oppermagt te baat, wanneer ze, ten dienste van haar eigen inzigten en ter afweering van andersdenkenden, kon worden gebruikt. En inderdaad deze verzoeking, waaruit (om dit in 't voorbijgaan te doen opmerken) de Revolutionaire Autocratie ook van zoovele wettige Vorsten met de verderfelijke gevolgen die wij thans aanschouwen, ontstaan is, mag bijkans onweêrstaanbaar worden genoemd. Als men met het Bestuur van den Staat eensgezind is; als men met de meerderheid welke den Staat vertegenwoordigt en de wet geeft, één inzigt en één belang heeft, dan komt de onvoorwaardelijke oppermagt van den Staat uitnemend, ter bevordering en doordrijving van eigen plannen, te pas; dan gevoelt men zich, onder het gebied

van den collectieven despoot, allezins te vrede en vrij. Dan heeft men, in den eerbied en in de zorg voor het gezag en de welvaart en het belang en het behoud van den *Staat*, een scherp zwaard waarmeê men alle bezwaren en alle klagten afsnijdt. Dan is men van de pligt eener volkomen onderdanigheid zijner tegenpartij aan de bestaande Magten zoo overtuigd dat de onderdanigheid van allen aan hooger Magt bijkans in vergetelheid raakt. Met angstvalligheid bekommerd over het regt van den *Staat*, is men voor de regten en vrijheden van medeburgers onbezorgd. Ik verwijt dus niet aan ingenomenheid met wanbegrippen een overmoed zeer verklaarbaar uit de meest eenvoudige werking van het eigenbelang. Doch het blijkt dan ook waarom wij tegen dien overmoed, wanneer alleen het regt dezerzijds is, magteloos zijn. Geen redenering baat waar men met iemand die niet redeneert, maar berekent, te doen heeft. — Weet Gij wat alleen zou kunnen baten? wanneer de verhouding omgekeerd en het eigen belang bedreigd wierd. Onmiddellijk zou, door verandering van standpunt, verandering van zienswijs worden bewerkt. Plaats degenen die in eene School, zonder historische waarheid en zonder Heilige Schrift, voor hunne kinderen genoeg en bovendien een bolwerk tegen Rome meenen te hebben; plaats deze Protestanten van den hedendaagschen stempel, wier afkeer van het bijgeloof meer dan hun ingenomenheid met het Evangelie openbaar is; plaats de voorstanders van een Schoolwezen waarover dat soort van enkel anti-Roomschgezind Protestantisme regeert, verplaats hen in een Staat, waar de meerderheid Roomschgezind en haar goedvinden,

in naam van het Staatsbelang, ten algemeenen rigtsnoer gesteld zij; laat het Openbaar Schoolwezen aan Roomschgezinden invloed ondergeschikt zijn; laat de autorisatie voor partikuliere Scholen worden gevraagd aan Roomschgezinde Overheden, die vermeerdering van Scholen noodeloos en schadelijk achten, die de behoefte aan Protestantsche Scholen niet inzien, en die verklaren dat het onderwijs naar Roomschgezinden trant voor de Protestanten Christelijk genoeg is. Of wel verbeeld U dat in den Staat een ongeloovig radicalisme gebied voert; dat het Nationaal onderwijs op de gelijkheid van alle Godsdiensten en de ongerijmdheid eener stellige geloofsleer berust; dat er, in zoodanig Utopie of Icarie, enkel Openbare Scholen bestaan of dat de autorisatie voor eigen inrigtingen van de willekeur der radicalen afhangt, zoodat iedereen, regtstreeks of zijdelings, wordt gedwongen zijne kinderen op Scholen te brengen waar de overtolligheid van het Christendom geleerd wordt; in het een en in het ander geval, sta ik U borg dat voor velen, die in de verdrukking van anderen slechts den onontbeerlijken waarborg van eigen vrijheid aanschouwen, een geheel nieuw licht zal opgaan over de juistheid van redeneringen waarin zij overdrijving meenden te zien; over de billijkheid van klagten waarop zij geen acht gaven; over den eigenlijken aard van een wapen, aan elke partij die het in de hand heeft welgevallig, maar voor alle partijen gevaarlijk, omdat niet altijd dezelfde partij het in de hand houdt. — Het zal hun gaan als dengenen die, eer ze zelf gebrek hebben, niet begrijpen dat een ander over honger en dorst klaagt, en die het vragen om spijs en drank, ook in

hem die geen water en brood heeft, berispen, namelijk zoolang zij zelven wel gelaafd en wel gevoed zijn. Als zij met anderen lijden, zal er, ook in hoogeren zin, medelijden bij hen onstaan. Hiervoor althans sta ik U borg dat, wanneer het stelsel dat zij tegen anderen hebben gebruikt, door anderen tegen hen in toepassing gebragt wordt, zij, onder het lijden van onregt, met verontwaardiging den dwang zullen misprijzen dien zij met ingenomenheid hebben verlangd.

Den dwang? maar is er dan waarlijk een zoo verregaande dwang geweest?

Ja waarlijk. En wanneer iemand van uw karakter de overtuiging hiervan niet heeft, aarzel ik niet te verklaren dat hij met de toedragt der zaak niet ten volle bekend is.

Door velerlei omstandigheden ben ik in de gelegenheid en in de verpligting geweest op de willekeur in het Schoolwezen, met eenigen ijver en naauwkeurigheid te letten. Altijd heb ik mij verklaard, niet voor eene vrijheid, zonder bepaling of toezigt; niet voor een onbedachtzaam en ook eigendunkelijk verwerpen van inrigtingen, die door velen bruikbaar en voortreffelijk worden geacht; maar voor zoodanige vrijheid, ten gevolge waarvan aan de Gezindheden en aan de Ouders, ten minste niet alle mogelijkheid zou worden benomen eener opvoeding, gelijk zij met den eisch van het Kerkgeloof en van het geweten overeenkomt. — In 1837, toen ik de maatregelen tegen hen die zich van het Hervormd Kerkgenoot-

schap hadden afgescheiden, afgekeurd heb[1]; in 1840, toen ik, bij de menigvuldigheid der raadgevingen over de herziening der Grondwet, ook mijne bijdrage gaf[2], als Lid der Dubbele Kamer[3] en daarna der Commissie *ad hoc*; in 1842 en 1843, toen ik, met eenige vrienden onze gedachten en wenschen omtrent de Hervormde Kerk, aan de Synode[4] en later aan de Gemeente[5] heb opengelegd; daarna, in het behandelen van Geschiedenis[6] en Staatsregt[7], en bepaaldelijk in onderscheidene Stukken die tot de aanvragen om Bijzondere Scholen betrekkelijk zijn[8], bij elke gelegenheid bragt ik de onloochenbaarheid van het onregt en de onmisbaarheid van tegemoetkoming, naar vermogen, aan het licht. — Ik waag het deze opgaaf te doen; niet om behendig, in 't voorbijgaan, mij zelven, een kransje van vrijmoedigheid en volharding te vlechten; niet om, met welgevallen, aan den voet eener bladzijde, een lange reeks van eigen citaten te mogen aanschouwen; maar vooreerst, omdat deze verwijzing mij, ten aanzien

---

[1] *De Maatregelen tegen de Afgescheidenen aan het Staatsregt getoetst*, bl. 10.

[2] *Bijdrage tot de Herziening der Grondwet in Nederlandschen zin*, bl. 89—95.

[3] *Adviezen in de Tweede Kamer der Staten-Generaal, in dubbelen getale*, bl. 56—58, en 79—92.

[4] *Adres aan de Algemeene Synode der Nederlandsche Hervormde Kerk*, bl. 29—36.

[5] *Aan de Hervormde Gemeente in Nederland*, bl. 105—110.

[6] *Handboek der Geschiedenis van het Vaderland*, bl. 1075.

[7] *Ongeloof en Revolutie*, bl. 419.

[8] *Stukken betreffende de afwijzing eener Bijzondere School der 1e klasse te 's Gravenhage* (1844). — *Verzoekschrift aan de Leden der Provinciale Staten van Zuid-Holland* (1845). — *Vertoog over het pligtmatig gebruik (in de aanvrage van Bijzondere Scholen) van het regt der Hervormde Gezindheid* (in het Tijdschrift *de Vereeniging*, Jan. 1848).

van hen die in dit Geschrift meer uitvoerigheid mogten verlangen, van herhaling en overtolligen arbeid ontheft; ten anderen, omdat wij eenig behoedmiddel moeten gebruiken tegenover eene wederpartij die de argumenten welke zij kent, zooveel mogelijk, onbekend houdt; die zich niet ontziet, als ware 't uit het geding de processtukken welke haar ongunstig zijn, te ligten. Eene overweging welke hier dubbele kracht heeft, omdat ook uw oordeel over het Onderwijs hier te lande, voor ieder die van uwen weêrzin tegen onregt overtuigd is, van onbekendheid met hetgeen door zoo velen over gewetensdwang in het midden gebragt werd, getuigenis draagt; omdat het alzoo eene treffende proeve levert van den invloed en van de gevaarlijkheid eener taktiek die, door te verzwijgen wat er is gebeurd, velen diets maakt dat er niets gebeurd is, en ook aan de meest zwakke argumenten die zij gebruikt, door te verzwijgen dat ze weêrlegd zijn, het voorkomen van onweêrlegbaarheid geeft.

Als ik uwe zinsnede over het Onderwijs herlees; als ik zie dat A. 183, waarin men eenigen waarborg van regtvaardige behandeling geeft, door U onnoodig en gevaarlijk geacht wordt; dat Gij aan het bestaande overvloedigen lof geeft, en omtrent het onderwerp van veler langdurige en ernstige klagt een diep stilzwijgen bewaart; dan herhaal ik, met een overtuiging die in de hoogachting welke ik U toedraag, haar grond heeft: hetgeen in Nederland plaats gehad heeft, is U niet met naauwkeurigheid bekend.

Ik tracht niet met deze betuiging uwe welwillendheid

op ongepaste wijs, door onopregtheid, te winnen. Ik wil mijn oordeel, ook waar het min gunstig is, niet verbloemen of verzachten. Ik weet dat Gij van den loop der zaak, in menig opzigt, *niet onkundig* zijt geweest. Ik ontveins niet dat de verontschuldiging die ik voor U begeer, aan geen volkomen vrijspraak gelijk is.

Het kan U, wiens oog voor het opwassen — ik vergis mij — voor het wegkrimpen der Constitutionele vrijheden niet gesloten is geweest, niet onbekend zijn dat eene uitlegkunde tegen wier scherpzinnigheid geest noch letter der geschrevene wetten bestand is, uit de grondwettige *zorg* voor het *openbaar* Onderwijs een eigendunkelijk *beheer* van *elk* School-Onderwijs gemaakt heeft.

Het kan U, die de oorzaken eener Omwenteling, door de Julij-dagen in 1830 verhaast, niet te weeg gebragt, hebt gadegeslagen, niet onbekend zijn dat onze Staatslieden jaren achtereen met de ongeloovige en ligtzinnige Liberalen in België hebben zamengespannen om, door middel van het onderwijs, tusschen het Roomschgezinde Volk en de Roomsche Geestelijkheid eene scheuring ten behoeve der vrijzinnigheid te bewerken; dat de Regering, door haar gevaarlijke bondgenooten ondersteund, het oprigten van eigen Scholen, door menigvuldige weigering van autorisatie, grootendeels belet heeft; en dat zij, te midden van haar schijnbaren triumf, door vijand en vriend overvallen, bij Besluit van 27 Mei 1830, te laat evenwel voor de Dynastie en voor het Rijk! een treffend bewijs van de onhoudbaarheid eener zoodanige Caesaropapie, van het antinationale eener zoodanige Nationale opleiding gaf.

Het kan U almede niet geheel onbekend zijn dat dit Besluit, waarbij van het Ministerie de bevoegdheid tot autorisatie op de Stedelijke en plaatselijke Besturen wordt overgebragt, wel is waar in België met vernietiging, doch evenzeer in Holland met bevestiging van Schooldwang gelijk stond; dat er van deze bevoegdheid, naar de inzigten van locale eigenwijsheid en eigendunkelijkheid, schroomelijk misbruik gemaakt is; dat deze willekeur, in verband met de ligtvaardigheid waarmeê geschiedenis en zedeleer van het Evangelie in Scholen en Schoolboeken misvormd werd, de menigvuldige bezwaren te voorschijn heeft geroepen waarvan Z. M., bij de aanvaarding van het gezag, de onverwijlde wegneming bedoeld heeft.

Het kan U ook niet zijn ontgaan dat, toen de Commissie *ad hoc*, wegens dringende uitnoodiging, binnen *weinige dagen* haar taak had afgedaan, de bijkans een geheel jaar lang gerekte hoop op voorziening eindelijk, door het Besluit van 2 Jan. 1842, op de meest droevige wijze, ten aanzien van de bezwaren der Protestanten althans, te leurgesteld is; vermits de bepaling dat de Openbare School eene instelling is van enkel *burgerlijk maatschappelijk* onderwijs, waaruit al wat aan *eenige* Gezindheid aanstoot zou kunnen geven, ten strengste moet worden geweerd; vermits deze neutralizering, ofschoon in het aangenomen stelsel regtvaardig en billijk, onuitvoerlijk blijft; of, waar zij ten uitvoer kan worden gelegd, de opvoeding van haar levensbeginsel berooft en bepaaldelijk het Protestantsche deel der Natie, met ter zijdestelling van den Bijbel, met verzwijging van hetgeen de Heer op Nederlandschen bodem door de Va-

deren verrigt heeft, weerloos aan den geloofsijver der Roomschgezinden prijs geeft.

Thans ben ik gekomen aan een punt waaromtrent ik evenzeer van uw medewetenschap overtuigd ben; doch ten aanzien waarvan ik het, in betrekking juist tot de verborgenheden welke ik daarna aan het licht hoop te brengen, van groot belang reken te doen uitkomen dat het aan niemand die op het onderwerp met ernst en onbevangenheid gelieft te letten, *kan* onbekend zijn.

Ik bedoel *het oogmerk en de beteekenis van Art.* 6 *van het Besluit.*

Het is U immers niet onbekend dat Z. M., gedwongen tot bestendiging en vermenigvuldiging zelfs der bezwaren in het *Openbaar* Schoolwezen, eenige zekerheid heeft gewenscht te verleenen dat voor de vrijheid van *Bijzonder* Onderwijs, naar den geest der Grondwet en der Wetgeving, meer ontzag zou betoond worden; dat de autorisatie voortaan, niet zonder gewigtige redenen en althans niet uit vooringenomenheid tegen geloofsbegrippen, zou worden ontzegd; en dat, met die verdraagzame en vrijheidlievende bedoeling, in Art 6 het beroep op Gedeputeerde Staten tot de afwijzingen van Stedelijke Besturen uitgebreid is?

Deze vraag althans, zegt Gij, is overtollig. Ik zie niet in waarom ik alleen onkundig zou wezen van hetgeen uit de inzage van het Besluit voor iedereen, in verband met de algemeen bekende omstandigheden, openbaar is.

Ik erken dat de vraag den schijn heeft van ongepastheid. En toch wil ik, én uit de overwegingen der Commissie

waarvan ik Lid ben geweest, én uit de Circulaire van den Minister waarbij het Besluit aan de Gedeputeerde Staten is toegezonden, én uit den indruk welken het Besluit in den beginne, toen men voor de uitvoering beducht was, gemaakt heeft, de bevestiging afleiden van hetgeen, voor U evenzeer als voor mij, geenerlei bevestiging behoeft; namelijk dit: Art.6 was een waarborg te meer dat de bevoegdheid om autorisatie te ontzeggen voortaan niet zou worden misbruikt om aan hen die tegen de Openbare School bezwaar hadden, het oprigten eener eigen School, naar den aard van *hun* geloof, ter voorziening in *hunne* behoefte, ter tegemoetkoming aan *hun* Godsdienstbezwaar, te beletten.

De *overwegingen der Commissie.* — Het heeft velen leed gedaan en het heeft ook mij, in een tijd waarin men van het wenschelijke der publiciteit zooveel gewag maakt, bevreemd dat de uitgaaf van het Rapport, naar het schijnt, onnoodig gekeurd is. Door niemand der leden behoefde deze uitgaaf te worden geschroomd: want, bij verschil en strijd der begrippen, heeft niemand onzer op de gemoedsbezwaren zijner landgenooten met verachting en onverschilligheid nedergezien; niemand heeft alle te gemoetkoming geweigerd. Eenparig heeft de Commissie geadviseerd om te bepalen dat geene autorisatie door de Gemeentebesturen dan om *zeer gewigtige* redenen zou kunnen worden geweigerd die, binnen bepaalde termijnen, aan den Koning zelven ter beoordeeling zouden worden voorgelegd. — Heeft Z. M. aan deze eenstemmige voordragt geenerlei waarde gehecht? Het tegendeel is waar. In Art. 6 ligt de gedeeltelijke vervulling van onzen wensch; met dien verstande dat Z. M. op de algemeene

verwijzing naar Gedeputeerde Staten als op een genoegzamen waarborg tegen zijdelingschen gewetensdwang, rekening heeft gemaakt.

De *Circulaire van den Minister.* — Aan tweederlei verlangen heeft niet kunnen worden voldaan: « afscheiding der gemengde Scholen in verschillende Scholen van bepaalde Godsdienstige Gezindten, » en « verkrijgen van vrijheid om *zoodanige* Scholen *zonder eenige voorafgaande autorisatie* te mogen oprigten. » Ook voor zoodanige Scholen; zie hier, in dit opzigt, den korten inhoud der Circulaire; moet, zoolang de Wet van 1806 in kracht blijft, autorisatie worden gevraagd; doch niemand zij hierover bezwaard; niemand behoeft te vreezen dat van het onderzoek omtrent de vereischten van locaal, schoolinrigting en dergelijke, een geloofsonderzoek zal gemaakt worden. De Minister, nu, in elk geval, hooger beroep op Gedeputeerde Staten verleend is, rekent op de inachtneming van « hetgeen men aan een ieders gevoelen verschuldigd is, » rekent op « eene bedaarde en onpartijdige toepassing van het Besluit. »

Ik noemde, ten laatste, den *indruk van het Besluit.* — Velen zijn hiervan, even als ik, met eenige opmerkzaamheid, getuigen geweest. Er was geen volkomen triumf, er was geene zuivere vreugd bij hen die, in allen deele, de bevestiging van een bijkans onweêrstaanbaar geworden alleenheersching hadden begeerd. Zij konden zich niet verbergen dat de gewijzigde inrigting der *gemengde Openbare* School *cessante ratione legis* niet toepasselijk is op de Openbare School, welke *niet gemengd* is; veel min op de *Bijzondere Scholen der 2e klasse*, waar de onderwijzer kinderen enkel van ééne Gezindheid ont-

vangt, en voorzeker niet op de *Bijzondere Scholen der 1e klasse*, tot wier doel en kenmerk ruime vrijheid van inrigting en onderwijs behoort.

Ik heb voorzeker den schijn van op dit punt langwijlig en omslagtig te zijn; maar ik zal mij dit gaarne getroosten, indien het nu, tusschen U en mij en iedereen wien het om regt en waarheid te doen is, eene uitgemaakte zaak is en blijft dat, volgens Art. 6, in overeenstemming met de Wet van 1806, de autorisatie tot het oprigten eener Bijzondere School, *om redenen van Godsdienstigen aard*, niet *behoeft* te worden ontzegd en integendeel *moet* worden verleend aan allen wier gehechtheid aan het geloof hunner Gezindheid hen tot het gebruiken van de Openbare School ongezind maakt, en dat dit regt van gewetensvrijheid, in het stuk der opvoeding, geen vermindering ondergaat, al zou het geloof der Gezindheid, naar de schatting van Burgemeester en Wethouders, ja van den ganschen Stedelijken Raad en van de Gedeputeerde Staten en van de Staten-Generaal, en van den Koning, en van de gansche Natie, met uitzondering van hen zelven alleen, bijgeloof of overdrijving worden genoemd.

Nu kennen wij den inhoud en den geest, laat ons ook de uitvoering zien van het Besluit. Nu kennen wij de belofte; laat ons onderzoek doen naar de naauwgezetheid waarmeê zij vervuld werd. Nu weten wij wat in 1842 is bepaald; laat ik verder gaan, en mogen vragen: is het U bekend wat sedert 1842 geschied is?

Is het U bekend, dat noch de strekking van het Besluit, noch de toenmalige begeerte van den Minister, noch de onmiskenbare wil des Konings, gebaat heeft tegen de veerkracht eener partij, door welke, na een wezenlijke nederlaag, weldra een dubbele zege behaald is? zijn U de bijzonderheden bekend, waardoor hetgeen ik hier zeg, wel verre van eene magtspreuk te zijn, met een beknopt geschiedverhaal gelijk staat?

Gelief op de drieërlei gevolgen te letten welke het Besluit, naar den aard der zaak, gehad heeft.

Vooreerst, de onuitvoerlijkheid van een genoegzaam toezigt tegen de eenzijdigheid der Openbare School heeft zich, in het voortduren van menigerlei ergernissen, geopenbaard.

Ten anderen, zoo er eenige wijziging plaats had, zij heeft enkel bestaan in meer naauwgezette ter zijdestelling van hetgeen den Roomschen aanstootelijk was. Aldus zal, naarmate het Besluit, met betrekking tot de Openbare School, ter goeder trouw wordt ten uitvoer gelegd, beurtelings voor de eene of voor de andere Gezindheid elk overblijfsel, ik zeg niet van Godsdienstonderrigt, maar zelfs van Godsdienstig onderrigt uit de School behooren te wijken. Wij hebben reeds een treffend blijk gehad dat de Regering, op het ingeslagen spoor, zal moeten komen tot volledige uitsluiting van al wat naar Christendom en Godsdienst gelijkt; wij hebben hiervan een aanwijzing en een voorteeken gehad in het voor als nog onuitvoerlijk bevonden voorschrift van den Gouverneur van Zuid-Holland, waarbij het gebruik van den Bijbel verboden werd, zelfs op die Openbare Scholen *waar enkel Protestantsche kinderen zijn.*

Eindelijk, in dezen stand van zaken moest zoowel een dergelijk ophouden als een dergelijk voortduren der routine van de Openbare School, inzonderheid de Protestanten, naar eigene Scholen doen uitzien. Dit is ook gebeurd. Naarmate de Christelijke waarheid en de Heilige Schrift, naar den eisch van het Besluit, op weinige uitzonderingen na, van de Openbare School geweerd werd, hebben velen meer levendig de behoefte aan Christelijk Schoolonderwijs gevoeld en zich over den bij Art. 6, in verband met de Wet van 1806, opengelaten uitweg verblijd.

Uit deze drie gevolgen had, naar het voorschrift en de strekking van het Besluit, een vierde gevolg, *onverwijld en onbekrompen autoriseren van de Bijzondere Scholen*, moeten ontstaan. De vraag is nu of dit waarlijk is gebeurd; de gewigtige vraag, welke, ook bij het overwegen der gewijzigde Grondwet, te pas komt, is: in hoe ver de ten uitvoerlegging van het Besluit, billijk en onpartijdig geweest is; in hoe ver zij van onbekrompenheid en verdraagzaamheid blijk gaf; in hoe ver de wensch en de verordening des Konings nageleefd, en het regt van velen tegen hen die de overmagt hebben, beschermd werd?

Ten dezen opzigte ben ik overtuigd dat het onregt, in zijn aard en omvang, U niet met naauwkeurigheid bekend is.

Of is het U bekend dat Plaatselijke en Gewestelijke Besturen, wel verre van den geest en de bedoeling van Art. 6 in het oog te houden, zich daarvan in tegenovergestelden zin hebben bediend? dat de autorisatie, meer dan ooit, om redenen van Godsdienstigen aard ontzegd

is; dat deze weigering der Bijzondere School met allerlei voorwendselen omkleed werd; nu eens omdat er geen meerdere Scholen werden vereischt, als of het om *meerdere* en niet om *andere*, om het *getal*, en niet om den *aard* der Scholen te doen was; dan weder, omdat men het onderwijs, op de bestaande Scholen, voor Christelijk genoeg hield; als of in eene zaak die geloof en geweten betreft, het beslissen aan de locale Overheid stond. Dikwerf ook was de afwijzing, zonder eenige bijvoeging of redebeleid kort af; omdat het mij, burgemeester, goeddunkt en behaagt.

Is het U bekend dat dien ten gevolge, ondanks de menigvuldigheid der aanvragen, het oprigten slechts van een viertal Scholen te Nijmegen, te 's Hertogenbosch, te Nijkerk, en te Amsterdam, meerendeels ter naauwernood en na langdurig uitstel, na velerlei, somwijlen uitermate kleingeestigen, tegenstand, gelukt is?

Is U bekend wat in *'s Gravenhage* plaats gehad heeft? Hebt Gij vernomen welk gevoelen aldaar door Burgemeester en Wethouders, voorgelicht waarschijnlijk door de Plaatselijke School-Commissie, verdedigbaar gekeurd is? — Ik moet er op terugkomen, omdat de zaak voor het geheele Vaderland van belang is; omdat ik, bij het waarderen der zorgen van het Stedelijk Bestuur, bij de bereidvaardigheid om mij ook aan de Plaatselijke Overheden te onderwerpen, in al wat binnen den kring ligt hunner bevoegdheid, desniettemin niet lijdelijk in eene beschikking mag berusten, waardoor, naar mij voorkomt, in eene der gewigtigste aangelegenheden van het familie-leven, de gewetens-vrijheid mijner stad- en geloofsgenooten te niet gaat. Indien Gij vooringenomen-

heid in mij onderstelt, onderzoek zelf en beslis. Voor *Diaconie-Scholen* heeft men, voor als nog, eene uitzondering gemaakt. Om den sleutel dezer eenigzins raadselachtige toegeeflijkheid te hebben, is het welligt niet overtollig te vernemen dat Z. M. even te voren voor de oprigting eener Hervormde Diaconie-School te 's Hage eene aanzienlijke som verleend had. Maar weet Gij waarmeê men, onder dit gedwongen voorbehoud, de afwijzing eener Bijzondere School van de 1e klasse gemotiveerd heeft? Hier moet ik U dringend verzoeken, opdat Gij overtuigd moogt zijn dat ik mij niet vergist heb, het *considerans* te lezen. Burgemeester en Wethouders hebben verklaard dat op *alle* volksscholen zonder onderscheid, een onderwijs moet gegeven worden *waaraan ieder, tot welk Kerkgenootschap hij ook moge behooren, deel kan nemen*, en dat dus voor geenerlei School autorisatie mag worden gegeven, indien zij niet, wat de algemeenheid van het Godsdienstig onderwijs betreft, aan de Openbare School gelijk is.[1] — Daar ik, persoonlijk in de zaak betrokken, hierover meermalen reeds mijne gedachten, zoo ik hoop, zonder onbescheidenheid evenzeer als zonder terughouding, heb opengelegd, kan ik mij hieromtrent vooral, van breeder vermelding ontslaan. Alleen moet ik herhalen dat, zoo het beweeren van het Bestuur juist is, er autorisatie mag worden verleend enkel voor Scholen in alles gelijk aan de Scholen waarover geklaagd wordt; dat wij, ter te gemoetkoming aan onze bezwaren, eene School mogen oprigten, verschillend van de Openbare

[1] *Stukken betreffende de afwijzing, enz.* bl. 17.

School in dit opzigt alleen dat, bij de instandhouding der bezwaren, het voorregt van zelf te mogen betalen gevoegd wordt. Een eigen School is niet waar men eigen onderwijs, maar waar men eigen geld geeft. — Ik verzoek U, bij de waardering onzer klagten, gedachtig te zijn aan deze merkwaardige beslissing, waarmeê men, als onder het oog van den Minister en van den Koning, eene bepaling van het Koninklijk Besluit, waarbij althans voor eenige gewetensvrijheid gezorgd werd, weggecijferd, en tegenover het voorschrift van *onbekrompen* autorisatie het verbod van *elke* autorisatie voor Scholen zoo als wij verlangen, gesteld heeft.

Is het U bekend dat wij te vergeefs en bij de Gedeputeerde en bij de Provinciale Staten van Zuid-Holland ons hebben beklaagd over de afwijzing niet alleen, maar bovenal over een beweeren waarbij alle mogelijkheid van tegemoetkoming aan klagt en behoefte te niet gaat?

Veroorloof mij, na hetgeen ik reeds opgenoemd heb, voor een punt dat er onafscheidelijk van is, zeer bepaaldelijk uwe aandacht te verzoeken. — Is het U bekend dat dergelijke verdrukking in het Schoolwezen in zeer naauw verband is met de regten van elke Gezindheid niet alleen, maar zeer bepaaldelijk met het onveranderlijke geloof en den zonderlingen toestand van onze Kerk?

Ook dit gewigtig onderwerp kan ik slechts aanroeren met enkele trekken: de overweging er van is ter waardering van het onregt dat ons aangedaan wordt, onmisbaar. — Vooreerst, behoort men in het oog te houden dat de historische en grondwettige regten van de Her-

vormde Gezindheid niet verloren kunnen gaan door de flaauwhartigheid of tegenwerking eener partij welke, ten gevolge eener willekeurige organisatie en begunstigd door de maatregelen en de houding van het Gouvernement, zich over 't algemeen van de kerkelijke Collegiën heeft meester gemaakt. Geene verzoekschriften eener Synodale Commissie zullen te weeg brengen dat de Hervormde Kerk, de Kerk in den waren, regtmatigen zin van het woord, de handhaving verzoeke enkel van Scholen waar geen opvoeding naar Gods Woord mogelijk is; noch ook dat zij van haar pligt om voor de Christelijke opvoeding van het kroost der Gemeente zorg te dragen ontheven, dat zij regtens van haar vrijheid ter pligtvervulling worde beroofd. — Ten anderen; en omdat dit zoo dikwerf voorbijgezien wordt, zij het mij vergund U hierop, met eenigen nadruk, te doen letten; het is bij deze beschouwing, niet om de onvoorwaardelijke onderschrijving van eenig Formulier, niet om de volledigheid der eischen van eene Dordtsche regtzinnigheid te doen. Wij beklagen ons over miskenning en bestrijding niet enkel van hetgeen aan Hervormden of Protestanten eigen, maar van hetgeen aan alle Christelijke Gezindheden gemeen is. Ik weet den aard van ons beklag niet beter te schetsen dan met de woorden van den bekwamen steller van een onlangs aan Z. M. eerbiedig ingezonden Adres, waaronder ik zoo gaarne ook mijne naamteekening gezet heb.[1] De periode moge ter overneming wat lang zijn; zij is niet te lang, indien ik naar waarheid oordeel dat bijkans ieder woord daarin beteekenis en gewigt heeft.

[1] Hierboven, bl. 4.

« De Wet wil ook thans *eerbiediging* van ieders Godsdienstige begrippen, en door eene zonderlinge verblindheid hebben sommige autoriteiten niet slechts eene algeheele *terzijdestelling* van ieders Godsdienstige begrippen, maar de bestrijding en verwerping van de meest algemeen erkende grondslagen van het Christelijk geloof daarvoor in de plaats gesteld, en met onverdragelijke hooghartigheid doorgedreven. Het gevolg van dit wederregtelijk stelsel, waardoor de grondwettige zorg der Regering voor het *Openbaar* Onderwijs, die ten beste van de ingezetenen moest worden aangewend, steeds tegen hen gerigt werd, is dan ook geweest dat alle Christelijke beginselen en waarheden, zoo als die door alle Christelijke gezindheden in ons Vaderland gemeenschappelijk worden erkend en beleden, met ongehoorde willekeur van de scholen zijn geweerd geworden. De maatstaf van hetgeen Christelijk is, was niet langer de Bijbel, door alle gezindheden als Gods Woord erkend; en het onderzoek naar hetgeen de verschillende gezindheden gemeenschappelijk als Christelijke waarheden belijden, geschiedde niet langer overeenkomstig hunne eigene Belijdenisschriften; maar alle openbare scholen werden bedorven en onbruikbaar gemaakt door de invoering en doordrijving van eene soort van school-godsdienst en zedeleer, evenzeer in strijd met den Bijbel als met de openbare Belijdenisschriften der verschillende gezindheden, wier Godsdienstbegrippen men zegt te *eerbiedigen*. Meen niet, Sire! dat wij beweeren, dat men een zamenhangend geheel van schoolgodsdienst en zedeleer, tegen de gevoelens van alle Christelijke gezindheden indruischende, heeft ingevoerd;

neen, wij zijn overgeleverd aan iederen inval, aan iedere meening, aan iedere dwaasheid en ongerijmdheid, die in het hoofd van schoolopzieners en onderwijzers dagelijks en afwisselend oprijzen, en die dikwijls geene andere overeenstemming hebben, dan dat zij iedere openbaring van positief Christendom bestrijden.»[1] — Voorts zal het U ook niet ontgaan zijn dat geen buitengemeene en ongehoorde soort van Christelijk onderwijs door ons bedoeld wordt; dat wij op de Bijzondere Scholen verlangen wat vóór weinige jaren op de Openbare School, hoedanig ook de toepassing van den regel moge geweest zijn, als regel erkend werd. Immers is het nu de vraag, of leden eener Kerk welke de vreeze Gods als het beginsel der wetenschap, de Heilige Schrift als den grondslag der opvoeding, de Godsdienst niet enkel als vak van onderwijs, maar als bezielend element der Volksschool ten allen tijde gewaardeerd heeft, om redenen van politieken aard, tot het verloochenen dezer inzigten kunnen worden verpligt? of men hen behoort te dwingen niet enkel tot *mede-bekostiging*, maar tot *mede-gebruik* van Openbare Scholen waar men een opvoeding, zoo het heet, onergerlijk voor allen (voor Christenen en Joden, voor Protestanten en Roomschen, voor Orthodoxen, zoowel als voor Rationalisten en Neologen onergerlijk) verlangt; dan wel, of, bij voorbeeld, wij Hervormden, wanneer dit onergerlijk onderrigt ons groote ergernis geeft, vrijheid zullen hebben om, voor ons zelven, op eigen kosten en met belangrijke opofferingen, eenige Scholen op te rigten, waar men met Pro-

[1] *De Vereeniging*, Junij 1848, bl. 740.

testantsche kinderen den Naam van Jezus Christus kan aanroepen als Zaligmaker en Heer, zonder te onderzoeken of zoodanig gebed, ter zake van dezen steen des aanstoots, aan den Rabbijn aanstootelijk is; waar men, zonder te vragen of het den Pastoor bevalt, den Bijbel opneemt; waar men, zonder iemand te kwetsen, verhalen mag dat Willem de Eerste een Christen was en geen ketter, en dat de geschiedenis dezer Landen van de kracht en den zegen des Evangeliums een leerrijk en doorgaand bewijs geeft. — Eindelijk mag ik niet onopgemerkt laten dat een argument, hetgeen dikwerf tegen ons gebruikt wordt en evenwel, reeds op zich zelf, niets beteekent, in verband met de gesteldheid der Hervormde Kerk, de volkomenheid van het onregt tegen ons gepleegd in het licht stelt. Men geeft voor, schadeloosstelling te willen aanbieden in het Catechetisch onderwijs *van wege de Kerk.* Ik zwijg nu over het onderscheid tusschen *onderwijs in* of *opvoeding overeenkomstig* het Kerkgeloof. Ik vraag naar de kracht dezer redenering, wanneer, naar het inzien van velen, naar het inzien juist dergenen door wie over het Schoolwezen geklaagd wordt, bestrijding van elke geloofswaarheid waarop de Kerk prijs stelt, in haar midden, onder bescherming en zelfs onder begunstiging van het Gouvernement, vrijgelaten is. Stel u in de plaats van Godvruchtige Ouders, voor wie de Christelijke opvoeding geen zaak is van weinig belang en die, met volle overtuiging, aan de hoofdzaak en het wezen hunner Belijdenis gehecht zijn; verbeeld U dat men, ter wegneming van den schadelijken indruk eener Openbare School, waar het onderwijs positief of negatief tegen uw geloof gerigt is, U naar een Godsdienst-leeraar verwijst die al wat U dierbaar en

heilig voorkomt aan uwe kinderen als onwaar en ongerijmd voorhoudt, zult Gij met deze vriendelijke te gemoetkoming vergenoegd zijn? of zult Gij, met ons, des te meer overtuigd worden van de onmisbaarheid eener School waar men in veiligheid zij tegen den aanval welke, evenzeer uit de Openbare Kerk als uit de Openbare School, tegen de waarheid die Gij als den grond uwer hoop voor de eeuwigheid beleden hebt, gerigt wordt? En, om ook de laatste gevolgtrekking niet te verzwijgen, als voor deze onmisbare School U geen autorisatie wierd verleend, zoudt Ge dan niet, zoo Gij zelf tot eene Christelijke opleiding uwer kinderen niet in de gelegenheid waart en Gij, regtgeaard en Christelijk Vader, liefde hadt voor hunne zielen, zoudt Ge dan eindelijk niet het Vaderland verlaten, waar het voldoen aan een dure verpligting U onmogelijk werd gemaakt?

Ik spreek van het Vaderland te verlaten; maar is het U bekend dat, ten gevolge der jammerlijke miskenning van vrijheid en regt, dit ook gebeurd is? dat er eene Landverhuizing is ontstaan welke Nederland bij voortduring van achtingwaardige ingezetenen berooft; mannen van wie men geene manifestatiën en demonstratiën zou te duchten gehad hebben; die geen schrijvers noch lezers waren van oproerige geschriften; waarmeê men geene Grondwetherziening en Staatsomkeering afdwong; die niet gewoon waren, ook niet in de binnenkamer, de Overheid te vloeken; maar die gebeden voor haar opzonden, ook wanneer zij het slagtoffer waren van haar verongelijking; die, naauwgezet in de pligtbetrachting jegens den Staat, alleen datgene verlangden, met be-

scheidenheid en ernst, met eenvoudigheid en volharding, wat, ter naauwgezette pligtbetrachting jegens den hoogsten Wetgever en Weldoener, niet kon worden ontbeerd, en die, bij het gemis hiervan, ten laatste, sommigen althans, met een brekend hart, verre Gewesten zijn gaan opzoeken om te kunnen verrigten wat Christenen betaamt en om, door hunne tegenwoordigheid, ook zwijgend, te bewijzen dat Schoolonderrigt in de leering en vermaning des Heeren in Nederland onder de wanbedrijven geteld wordt.

Is het U bekend dat er, in den aanvang van 1846, over dezen betreurenswaardigen gang van zaken, een aantal Adressen aan Z. M. ingediend zijn? Dat men daarbij, met voegzamen eerbied, met voegzamen aandrang, gevraagd heeft bescherming der zeer geringe vrijheid gewaarborgd in de Grondwet, toegekend in de Wet van 1806, door de Besluiten van 1830 en 1842 bevestigd; eenparige toepassing van Z. M. eigen verordening, in den geest van billijkheid waarin zij uitgevaardigd werd; voorziening eindelijk tegen een misbruik van magt, waarbij zoowel het Vorstelijk gezag als het regt van den ingezeten miskend wordt; waarbij men zich van het openbaar gezag bedient ter botviering aan vooroordeel in het Godsdienstige; ter weigering van autorisatie aan allen wier Christelijke zienswijze, naar het oordeel van plaatselijke Besturen te sterk gekleurd is; ter overlevering van leden eener bestaande Gezindheid, ten aanzien van haar regten, aan de willekeur en de luimen van hen die, in stad of vlek, met de uitoefening van het burgerlijk gezag belast zijn?

Is het U bekend hoedanig het antwoord op deze Ver-

zoekschriften geweest is? dat er, tot op den huidigen dag, na meer dan twee jaren, en ofschoon zij, om het toenemen der Landverhuizing werden herhaald, geen letter antwoord op kwam?

En na dit alles heb ik nog meer.— Is het U bekend dat de wederpartij, terwijl zij geenerlei vrijheid aan andersdenkenden vergunt, op de vrijgevigheid onzer instellingen en Overheden roem draagt? zich aanstelt als onkundig van de gronden die wij aanvoeren, van de klagten die wij aanheffen, van de verdrukking die wij ondergaan; in overmoed al hooger en hooger is geklommen, zoodat zij, ten laatste, met te beweeren dat wij in het volle genot zijn eener wenschelijke vrijheid, inderdaad, om in het gebied der eigendunkelijkheid te kunnen blijven, de sfeer van het ongerijmde bereikt? — Gij meent dat ik te veel zeg. Oordeel zelf. In een onlangs uitgegeven stukje, heeft een man die sedert lang het Onderwijs, overeenkomstig zijne zienswijze, behartigt, die den gang van verordeningen en maatregelen, ook in zijne betrekking als Schoolopziener heeft gadegeslagen, in één woord, die van den waren stand der zaken niet onkundig kan zijn, evenwel niet geschroomd de volgende zinsnede te stellen: «Werkelijk en wettelijk is het onderwijs reeds vrij. Er is nu toch vrijheid van opleiding voor de toekomstige onderwijzers, vrijheid van mededinging, vrijheid van oprigting van nieuwe scholen, vrijheid van onderrigt in de scholen, vrijheid van keuze voor de ouders; welke groote vrijheid alleen door examen, aanstelling en toezigt van Staatswege in zoo verre wordt geregeld, als noodig is, om haar in stand te houden en tot heil

des volks te doen strekken.»[1] — Wat dunkt U? Ik mag partijdig schijnen, daarom laat ik het U gaarne beslissen: is dit, in verband met hetgeen ik U getoond heb, de edelmoedigheid, de liefde tot regt en waarheid die, ook bij het grootste verschil van gevoelen, in een tegenstander mag worden verlangd? Vrijheid om Scholen op te rigten; behoudens eene autorisatie die men ons weigert «Groote vrijheid;» wier grootheid zich tot in het geringste van haar bestanddeelen, oplost in haar beperking. — En wanneer ik eene vroegere brochure opsla, naar welke de Hoogleeraar, als tot de breedvoeriger uiteenzetting zijner zienswijze verwijst, wat lees ik daar? «*Vrijheid van oprigting van nieuwe Scholen.* Ieder die meent, dat hij ten nutte der bevolking hier of daar eene school kan openen, . . . mag zich daartoe vervoegen bij het plaatselijk bestuur:» — welk eene vrijheid! en hij mag nog meer doen; — «hij mag zijn voornemen kenbaar maken:» — welk eene groote vrijheid! Voorzeker ik zie dat de vrijheid van geweten nog als van oudsher op Nederlandschen bodem bestaat. En wat nog meer? — hij mag «weet hij zijn voornemen met voldoende redenen te bekleeden, zoodat dit bestuur het nuttige daarvan ook inziet, onder deszelfs of onder hoogere goedkeuring zulk eene School werkelijk oprigten.»[2] Inderdaad? is hem dit alles bij de verordeningen vergund? nu althans kan men wel zeggen dat er aan die

---

[1] *Wat hebben wij van het Ontwerp van gewijzigde Grondwet te verwachten met betrekking tot de Godsdienst en onderwijs*, door HOFSTEDE DE GROOT, bl. 25.

[2] *Zijn afzonderlijke Scholen voor de verschillende Kerkgenootschappen noodig of wenschelijk?* (Groningen, 1844) bl. 82.

groote vrijheid niets meer ontbreekt. Voorzeker het onderwijs is werkelijk en wettelijk vrij. Vrijheid van oprigting, *zoo het bestuur het nuttige daarvan ook inziet.* Vrijheid om te doen *hetgeen anderen behaagt;* vrijheid om aan zijne kinderen eene opvoeding te geven naar het geloof en den eisch zijner Gezindheid; vrijheid, namelijk *zoo de Burgemeester het ook goed vindt.* Desniettemin heb ik, in de onverzettelijkheid mijner vooroordeelen, omtrent de waarde van deze vrijheid eenigen twijfel: het komt mij voor dat het dezelfde vrijheid is die, ook onder het strengste despotisme en in de meest volkomene slavernij, te beurt valt. Want, bij voorbeeld, zoo ik mij wel herinner, het stond, ook onder Napoleon, aan iedereen vrij alles te doen wat de Keizer goed vond, en ik ben overtuigd dat geen blank-Officier op Suriname den slaven de vrijheid weigeren zal om wat hun *en hem* nuttig voorkomt, te verrigten. — Tegen dergelijke redenering is niets bestand. Mag ik U zeggen wat mij, bij het waarderen van haar kracht, dubbel ongerust maakt? ik vrees nu tevens voor het lot van een ander Verzoek hetwelk met velen ook ik aan Z. M. ingezonden heb, om de gruwelen te doen ophouden die nog ten huidigen dage in de West-Indische bezittingen worden gepleegd en om in de gewijzigde Grondwet te bepalen dat geen slavernij in de Koloniën geduld wordt.[1] Want, de Hoogleeraar of een ander die zich van zijn betoogtrant bedient, zal kunnen zeggen: wat begeert gij? uw verzoek is ten eenemale overtollig; gij vormt u van den toestand der slaven verkeerde begrippen; de slaaf is

[1] *Vereeniging*, Junij 1848, bl. 745—748.

reeds werkelijk en wettelijk vrij; zijne groote vrijheid wordt, door toezigt en zweepslag met den aankleve van dien, alleen in zoo ver geregeld als noodig is om hem tegen losbandigheid en ongeregelde vrijheid te behoeden.

Ik durf met vrijmoedigheid beweeren dat het argument omtrent het werkelijk bestaan der groote vrijheid van onderwijs in Nederland geen ernstige behandeling verdient; doch, zoo men evenwel ook een ernstig woord begeert, dan verklaar ik dat, het niet goed is wanneer iemand, tot bescherming geroepen, op de klagten van een weerloos slagtoffer geen acht geeft, maar dat het gedrag meer berispelijk is van hem die, terwijl hij aan een ander de voet op den nek gezet heeft, den lijder met het weêrgalooze der vrijheid geluk wenscht.

Om de vertraging welke de terugzending der drukproeven, ten gevolge van de tijdelijke afwezigheid des Schrijvers, ondervindt, is, met zijne vergunning, dit gedeelte van het Opstel, onverwijld, verkrijgbaar gesteld. Waarschijnlijk zal het vervolg, als *Derde Stuk*, in den loop der volgende week gereed zijn.

21 Junij 1848. *Aanmerking van den Uitgever.*

AAN

G. GRAAF SCHIMMELPENNINCK,

MINISTER VAN STAAT, ENZ.

OVER

DE VRIJHEID VAN ONDERWIJS,

DOOR

Mr. G. GROEN VAN PRINSTERER.

DERDE STUK.

TE 'S GRAVENHAGE,
BIJ W. P. VAN STOCKUM.
1848.

Al wat ter aanprijzing van Art. 183 gezegd is, blijft evenzeer van toepassing op het dezer dagen bij de Tweede Kamer ingekomen Ontwerp.

24 Junij. *Aanmerking van den Schrijver.*

OVER

DE VRIJHEID VAN ONDERWIJS.

AAN

G. GRAAF SCHIMMELPENNINCK,

MINISTER VAN STAAT, ENZ.

OVER

DE VRIJHEID VAN ONDERWIJS,

DOOR

M.R G. GROEN VAN PRINSTERER.

DERDE STUK.

TE 'S GRAVENHAGE,
BIJ W. P. VAN STOCKUM.
1848.

III*.

Ziedaar in Nederland de toepassing van het stelsel waarbij aan den Staat over de opvoeding der Natie de zorg, het beheer, de onvoorwaardelijke oppermagt verleend wordt; ziedaar de uitkomsten waartoe het Revolutionair beginsel, in de rigting van het systema van *Behoud*, geleid heeft. Thans zou ik, naar het ontworpen bestek, de redenen moeten opgeven waarom ik tegen deze willekeur inzonderheid U als bondgenoot inroep; en aldus zou ik, ten laatste, geleidelijk tot het onderzoek gebragt worden van hetgeen er nu te doen is om de voortduring te beletten der noodlottige gevolgen die ik geschetst heb. Zeer wel; maar zal ik dit ooit, en, zoo ja, wanneer zal ik dit een en ander kunnen verrigten? Ten gevolge van bijzondere omstandigheden, zal ik hiervoor, in de eerste weken althans, geen tijd en gelegenheid hebben; en, overtuigd dat de behandeling van onderwerpen die van zoo nabij de geheele levensontwikkeling der Natie betreffen, niet ligt te laat komt, gevoel ik echter dat, om de aanstaande beraadslagingen in de Kamers,

het oogenblik buitengemeen gewigt heeft. Ik vrees, zoo ik hier niets bijvoeg, het niet geheel ongegronde verwijt dat ik met mijne hulpbetooning tot na het afgeloopen zijn van het gevecht wacht, en dat ik voor het minst aan den dwazen schoolmeester niet ongelijk ben, die, om het in 't water gevallene kind te redden, eerst zijn geheele lange strafrede moest ten einde gebragt hebben; «*ayant tout dit*, il mit l'enfant à bord.»

Na, in de voorgaande bladzijden, U en mij zelven hetgeen gebeurd is, te hebben bekend gemaakt of herinnerd, moet ik althans een voorloopig woord in het midden brengen over hetgeen er, ter wijziging van dergelijk een toestand, zou behooren te geschieden. En te minder mag dit worden verzuimd, omdat ik mij vlei

Vooreerst, dat de *noodzakelijkheid* eener voorziening, met elke in het lichtstelling der zaak, meer algemeen zal worden gevoeld:

Ten anderen, dat de aard van hetgeen plaats gehad heeft, den *aard* eener voorziening, gelijk zij, in dit opzigt, tot vereeniging der welgezinden zou kunnen strekken, aan de hand geeft.

1. De noodzakelijkheid eener voorziening zal, vlei ik mij, binnen kort algemeen worden erkend.

Waarop steunt, vraagt Ge mij, ten aanzien der publieke opinie, eene goede hoop, welke in antecedenten zoo weinig grond heeft?

Op de overtuiging welke, of reeds openbaar gemaakt is, of althans in de gemoederen veld wint, dat wijziging

van een stelsel, met de wenschen en regten van een groot gedeelte der Natie in strijd,

voor Hervormden behoefte,

ten aanzien van medeburgers billijk,

om den tijd dien wij beleven, in verband met de geheele rigting der Politiek, onvermijdelijk is.

Velen hebben eenige vrijheid van onderwijs *noodig;* zeer velen achten haar *billijk;* dat zij, ook met betrekking tot het geheele Staatsbeheer, *onvermijdelijk* is geworden, zal weldra bijkans voor iedereen duidelijk zijn.

Voor wie is deze Vrijheid *behoefte?* voor Hervormden, zeide ik; maar ik had, in den ruimsten zin, behooren te zeggen: voor allen die geen opvoeding als genoegzaam of als geoorloofd beschouwen welke niet op hetgeen zij in hun geloofsleer fundamenteel achten, gebouwd is. — Protestanten, Roomschen, Israëliten, voor zoo ver zij de onmisbaarheid der stellige Godsdienstwaarheden ter vorming van het hart levendig beseffen, zullen prijs stellen op de mogelijkheid om de nadeelen der Openbare School door eigen inrigtingen te ontgaan. De ijver der Roomschen heeft vroeger de laauwheid der Protestanten, of was het misschien onwil om van overmagt afstand te doen? op treffende wijze beschaamd. Maar, ook in de Protestantsche Gezindheden, blijft thans, bij vermeerdering van geloofsleven, verlevendiging der behoefte niet achter. Velen begrijpen dat, na het Besluit van 1842, de voortreffelijkheid der Openbare School, in hetgeen ook hun dierbaar was, Bijbellezing, Christelijke zedeleer, vruchtbaar onderrigt in de beginselen der geschiedenis van het Vaderland, dagelijks meer zal achter-

uitgaan, en ook zij verlangen met nadruk hetgeen hun, in billijkheid, niet kan worden ontzegd.

Dezer dagen is de zienswijs der Protestanten, door wie eene positief Christelijke opvoeding gewaardeerd wordt, in weinige regels, met volledigheid en kracht, uitgedrukt door mijn hooggeschatten vriend DA COSTA: « Met de vrijheid van Godsdienst onafscheidelijk verbonden is de vrijheid van Onderwijs. Sedert vele jaren reeds is aan sommigen (bepaaldelijk denk ik hier aan Protestantsche Christenen!) de vrijheid, niet blootelijk welke zij in gemoede verlangden, maar welke hun ook uitdrukkelijk door de bestaande Wetgeving op het Onderwijs verzekerd was, op allerlei laakbare wijze door plaatselijke autoriteiten geweigerd of bemoeilijkt geworden. Het kan niet verwonderen, dat door dezulken eene grondwettige bepaling tot stellige verzekering eener naar hunne overtuiging zoo onmisbare vrijheid tot behoud eener positive Godsdienst voor het opkomend geslacht, oprecht wordt toegejuicht. Mogen er aan de onbekrompen vrijheid in dit opzicht by het Ontwerp van Grondwet voorgesteld, ook bezwaren verbonden zijn, — zullen sommige belangen, waarvoor men deelneming kan gevoelen, wellicht daarbij lijden, — noch die bezwaren, noch die belangen kunnen opwegen tegen het regtvaardige — zoowel als voor elk, die iets meer dan algemeene Godsdienstigheid by de opvoeding der jeugd verlangt, noodzakelijke — van het *beginsel*, gelijk het bij het Ontwerp schijnt ondersteld te zijn.»[1] — En dit is het gevoelen niet enkel

[1] *Het Oogenblik, een woord over het Ontwerp van Grondwetsherziening*, bl. 12.

dergenen die op Kerkelijk gebied, in elk opzigt, eensgezind met ons zijn. Er moge tusschen de Christenen aan de grondwaarheden der Hervormde Belijdenis gehecht, verscheidenheid van inzigt in sommige punten bestaan; er moge strijd zijn tusschen ons geloof en de menigvuldigheid der meeningen die tot in het Hervormde Kerkgenootschap zich een weg hebben gebaand; desniettemin kan het getal aanzienlijk worden geacht dergenen die, wanneer zij inzien dat inderdaad Bijbel en Godsdienst stelselmatig van de Openbare School worden geweerd, de vrijheid van onderwijs noodig zullen achten voor eene Christelijke opvoeding en tot kwijting hunner verantwoordelijkheid aan God.

Zeer velen, die zelve welligt aan de Openbare School, ook gelijk zij door het Besluit van 2 Jan. 1842 is gewijzigd, genoeg zouden hebben, erkennen thans de *billijkheid* van onzen eisch. Of dit door hen, met opvolging van hunne begrippen, altijd zal kunnen geschieden, doet thans niets ter zake: verblijden we ons te leven in eene periode der revolutionaire krankheid waarin deze vraag, voor het oogenblik, niet te pas komt. Zoo dikwerf de Revolutionaire ontwikkeling, na geruimen tijd tegengehouden te zijn, haar loop herneemt, komt, in haar gevolg, uit de galerij der Regten van den Mensch elke indrukmakende figuur wederom te voorschijn en herneemt ook, voor een poos, den vorigen invloed en glans. In zoodanigen tijd heeft een iegelijk die verdrukt wordt, bijstand te wachten van hen wier vrijzinnigheid echt en tegen de overmagt der vooroordeelen bestand is. Gij wilt dat ik U voorbeelden aanwijs: ik wijs U op het voorstel der Com-

missie; op de namen der ontwerpers en op den inhoud van het ontwerp.

Allen, eindelijk, zullen weldra van de *onvermijdelijkheid* der tegemoetkoming overtuigd zijn.

En hier neem ik een voorbeeld uit elke der twee rigtingen waarin de Natie (voor zoo ver zij in politieke overleggingen belangstelling getoond en de onmisbaarheid, ook in de Staatkunde, van hooger beginsel en dieperen grondslag niet erkend heeft) in de laatste jaren verdeeld was; *Vooruitgang* en *Behoud*.

Ik mag den bekwamen steller van het *Staatkundig Overzigt*, in het ook voor andersdenkenden lezenswaardige Maandschrift *de Gids*, voorzeker tellen onder de ijverige voorstanders van *vooruitgang*. In het onlangs uitgekomen Nummer, schrijft hij: «dat het ontworpen artikel 183 zijne schaduwzijde heeft, wie zal het loochenen?» maar zelfs deze zinsnede schijnt enkel een voorzigtigheids-maatregel waarmeê een schrander Auteur, bij vlugtige behandeling van een teder onderwerp, zich in elk geval een uitweg voorbehoudt; want ook hij veroorlooft zich van U te verschillen en hij geeft, na de vermelding derzelfde zinsnede uit uw Rapport, waarin ik voor mijn schrijven aanleiding vond, beleefdelijk, maar onbewimpeld, te kennen dat de Wet van 1806 tot de verouderde bestanddeelen der Nederlandsche Staatsregeling behoort: ja hij beweert bovendien dat elke tegenstand vruchteloos worden zou: «de vraag is, of men in deze oogenblikken aan Nederland iets anders voorstellen kon.»[1]

[1] *Gids*, 1848. bl. 780.

En nu de woordvoerder in naam van het *Behoud?* Ik kies een man aan wien ik, om de herinnering aan zijn ook voor mij onvergetelijken en eerbiedwaardigen Vader, zoo dikwerf het pas geeft, met dubbel genoegen mijn achting voor zijne talenten, bedoelingen, en onvermoeiden ijver betuig, den verdienstelijken Redacteur van *de Tijdgenoot*, den Heer DE BOSCH KEMPER; die, na volledige bescherming der Vrijheid van Godsdienst en van Onderwijs, als een eisch der Constitutionele Staten in onze dagen, aangeprezen te hebben, deze merkwaardige regels volgen laat: «Er mogen velen zijn, die met deze beginselen niet instemmen; die meenen, dat nadeelig kan zijn voor de bestaande Kerkgenootschappen de onbepaalde vrijheid tot godsdienstige vereenigingen; die het Regt van Placet willen behouden; die *de speciale admissie voor het onderwijs* willen handhaven: zij mogen op hun standpunt gelijk hebben, wij willen het niet betwisten; maar op het standpunt, waarop de Regering thans door de gebeurtenissen is geplaatst, is noch het verbod om zich te vereenigen tot een geoorloofd doel, noch het regt van placet, meer te behouden, noch *de vrijheid om eene school op te rigten, zoo men zijne geschiktheid daartoe bewijst*, meer tegen te houden.»[1]

Maar, indien zoo velen er voor stemmen, wie zullen dan *tegen* de Vrijheid van Onderwijs zijn? welken weêrstand hebben wij te duchten, indien wij verzekerd kunnen zijn van de overeenstemming, én dergenen die, in elke Gezindheid, opvoeding overeenkomstig met stellige

[1] *Korte opmerkingen over de gebeurtenissen van den dag*, III. bl. 18.

geloofsleer verlangen; én der Liberalen, wanneer zij niet bij voortduring aan den band van bijkans afgesletene vooroordeelen gaan; én der Conservatieven, voor zoo ver zij, en in dien zin mag ik immers ook U zelven conservatief noemen? aan de banier der zoogenaamde milde en vrijzinnige beginselen getrouw, evenzeer de instandhouding van misbruiken afkeuren en weêrzin tegen onregt en willekeur gevoelen, als zij, aan den anderen kant, zich tegen roekelooze omverwerping verzetten en een toomeloos voorthollen van het Souvereine Volk op de renbaan der ontwikkeling onraadzaam en verderfelijk achten?

Wie dan tegen de Vrijheid opkomen? wel, mij dunkt dat dit, bij tegenstelling, blijkt. — Zij die, in elke Gezindheid, aan een misvormde voordragt van geopenbaarde feiten en aan een schrale zedeleer genoeg meenen te hebben; zij die, Liberaal in Godsdienst en Politiek, niet beducht zijn voor verregaande ontrouw aan geliefkoosde begrippen, zoodra en zoolang een nog meer geliefkoosde suprematie gevaar loopt; zij die, onder de Conservatieven geschaard, niets hoegenaamd onhoudbaar en, met wijziging van het bekende spreekwoord, eene verandering nooit als verbetering beschouwen. Voeg hierbij de zoodanigen die, hetzij ze al dan niet tot eene dezer categoriën behooren, bepaaldelijk ten aanzien van het Schoolwezen, door eigenbelang of eigenliefde, omtrent de gebreken van hetgeen aan hen voordeel of onderscheiding verschaft, verblind zijn, en Gij zult van het aantal en de magt der tegenstanders van de Vrijheid een denkbeeld kunnen hebben, al leest Gij de menigvuldige Petitiën aan Z. M. en aan de Staten-Generaal niet, aan-

gestroomd van alle kanten en doorgaans opgesteld met de veerkracht die men aan het levensgevaar van het beminde voorwerp ontleent.

Desniettemin houd ik goeden moed. Niet slechts omdat ik overtuigd ben dat deze vereenigde krachten te zwak zijn; maar ook omdat, door overweging, de overtuiging van velen wijziging zal ondergaan en ik, bij het voortduren van den strijd, ook uit het leger der tegenpartij op aanstaande bondgenooten rekening maak.

Zouden deze Petitiën, die men met zooveel spoed en opgewondenheid opmaakt en aanprijst, onderteekend worden enkel door hen wier baatzucht of eigenwijsheid de bestendiging der gewetensbezwaren van anderen verlangt? voorzeker niet. Indien de mate dezer bezwaren zelfs aan U slechts uit onvolledige en partijdige mededeelingen bekend was, wat hebben wij dan te denken van den grond der oordeelvelling van hen die, ter rigtige beschouwing van de openbare aangelegenheden, zooveel minder bevoegd zijn? Velen hebben geen denkbeeld, noch van den aard der vrijheid waarvan spraak is; noch van de tegenwoordige en vooral van de onvermijdelijk-aanstaande gesteldheid der Openbare School, noch van de scherpheid waarmeê men alle mogelijkheid eener bevrediging van billijke wenschen wegneemt en afsnijdt. Zij willen geene onvoorwaardelijke vrijheid, en zij weten niet dat ze door ons evenmin begeerd wordt. Zij verlangen in de Openbare School een bolwerk tegen de Roomschgezinden en zij bedenken niet dat, én om de gelijkstelling der Gezindheden én om het algemeene regt van gewetensvrijheid, ook aan de Roomschen vrij-

heid van onderwijs moet worden verleend; zij vergeten dat in het belang der waarheid geene verontschuldiging ligt voor het plegen van onregt; zij houden niet in het oog dat, sedert 1842, de gewijzigde inrigting derzelfde Openbare School, waarin men te voren, niet zonder grond welligt, een middel ter handhaving van Protestantschen invloed gezien heeft, een teeken en althans een voorbereiding wordt der Roomsche suprematie. Zij willen geen speculatie-geest in het Onderwijs, en zij zien voorbij dat er, zoowel om concurrentie te weeren, als om concurrentie te erlangen, kan worden gespeculeerd; zij bevroeden niet dat zij zelven het gedienstige werktuig zijn van menigen schoolmeester-speculant, die elke eventuële vermindering zijner inkomsten als een meer dan genoegzame reden ter weigering van alle Godsdienst-vrijheid in het Onderwijs beschouwt, en die voor de minste concurrentie, als gevaarlijk voor hem die geen of weinig geschiktheid voor het onderwijs heeft, beducht is. Zij willen geene aanmoediging van dweepzucht; en zij houden niet in het oog dat, wanneer op zoodanige wijs de dweepzucht moet worden geweerd, het aankweeken van Bijbelkennis, Vaderlandschen zin en Godsvrucht onmogelijk wordt.

Ik zeide dat men de wijziging der Openbare School die *sedert* 1842 plaats gehad heeft of plaats behoorde te hebben, niet in het oog houdt. In verband hiermede moet ik zeer bepaaldelijk uwe aandacht vestigen op eenige merkwaardige regels, van den Hoogleeraar TH. VAN SWINDEREN in eene dezer dagen uitgekomen bestrijding van Art. 183.

« Wat zullen nu de Staatsscholen zijn? wat zal het

publiek-onderwijs wezen?» Dat publiek onderwijs zal, volgens de ontworpen Grondwet art. 183, door de wet worden geregeld, *met eerbiediging van ieders Godsdienstige begrippen*, en dan blijft er niets over dan een bloot wetenschappelijk onderwijs, zonder vorming, zonder eenige opleiding tot maatschappelijke en Christelijke deugden, want tegen het laatste zouden zich de Joden verzetten, en in de Staatsscholen zal dus, — wordt het ontwerp zoo aangenomen — misschien nog de naam van God, maar zeker niet die van Christus mogen worden genoemd, om de Joden niet te ergeren, die nu ook regt zullen hebben, om gebruik te maken van de Staatsschool, ten minste niet de naam van Christus, als van zulk een verheven wezen, als de Christen daaraan hecht; en hetgeen in de schoolwetten van alle andere landen (zelfs in de Fransche wetten) als het eerste vak van onderwijs genoemd wordt, *het onderwijs in de Godsdienst*, dat zal in de Nederlandsche Staatsscholen voortaan verboden zijn. — Maar welk Nederlandsch Christen zal nu zijne kinderen naar zulke scholen willen zenden? en oogenblikkelijk ontstaat dus de noodzakelijkheid om nieuwe Scholen op te rigten voor de afzonderlijke Secten.»[1]

Deze laatste uitdrukking, waarvoor ik liever *Gezindheden* lezen zou, houd ik gaarne den Hoogleeraar ten goede, om de uitnemendheid der argumenten door hem geleverd ter ondersteuning van mijn betoog.

Letten wij slechts op de *erkentenis* van het onbruikbare der gemengde School, zoodra men eerbiediging van ieders godsdienstige begrippen begeert, op het *middel* waarvan

[1] *Een dubbel contrast tusschen Nederland en de andere Volkeren van Europa in deze dagen* (Groningen 24 Mei).

men zich ter voortdurende bruikbaarheid van zoodanige School zou willen bedienen, op de *verklaring* van hetgeen men, wanneer dit middel ontnomen wordt, onvermijdelijk acht.

De Hoogleeraar erkent dat vereeniging der Gezindheden, met verbod van hetgeen aan de eene of andere Gezindheid aanstootelijk zou kunnen zijn, op ter zijdestelling uitloopt van al wat onmisbaar is voor den Christen. Met andere woorden, hij beaemt ten volle het bezwaar dat ik, met velen, tegen den aard en de strekking van zoodanig Schoolwezen ingebragt heb.

Doch hij weet een middel ter wegneming van dit bezwaar. Ik wil gaarne belijden dat ik aan *dit* middel nooit zou gedacht hebben. Het is evenwel zeer eenvoudig. De gemengde School zal worden gehandhaafd *zonder* eerbiediging van elks Godsdienstige begrippen. Dit is ook de raadgeving van den Hoogleeraar Hofstede de Groot. Zij wenschen niet anders te handelen dan zij tot heden, naar het schijnt, te werk zijn gegaan.— Gij kunt daaruit afleiden wat er in sommige Provinciën geschied is; of men de bedoelingen der Grondwet en der Wet van 1806, ten aanzien van gewetens-vrijheid, in acht heeft genomen; of men zich aan het Besluit van 2 Jan. 1842, dat tegen elk proselytisme uitgevaardigd werd, al dan niet gestoord heeft. Gij kunt er tevens uit afleiden wat men in het geheele Land te wachten zou hebben, zoo aan de wenschen van sommigen die aan het *beati possidentes* gedachtig zijn, gehoor wierd verleend. Geen proselytisme bepaaldelijk van Roomschen of Hervormden, maar het proselytisme der meerderheid in elke localiteit; en, zoo het van de partij die in Groningen het Schoolwezen beheerscht,

afhankelijk was, het proselytisme ten behoeve van het Christendom der Groninger-School, waarmeê noch de Roomschen, noch de Afgescheidenen, noch, in deze Gewesten althans, het meerendeel der Hervormden gediend zijn. — Eene zaak is verloren, wanneer men op dergelijke wijs haar instandhouding begeert. Het mag wezen dat wij van de voorgeslachten ontaard zijn; er is echter nog te veel vrijheidszin op Nederlandschen grond dan dat de Natie, in een oogenblik waarop de strekking der verschillende gevoelens meer openbaar wordt, zich zou onderwerpen aan een stelsel, volgens hetwelk men, zonder vrijheid van Bijzonder Onderwijs te vergunnen, een Openbaar Schoolwezen, zonder eerbiediging der godsdienst-begrippen van andersdenkenden, begeert.

Maar zoo dit begeeren niet kan worden verhoord; zoo, in de Openbare School, de eerbiediging der godsdienstbegrippen van alle Gezindheden wordt gehandhaafd; dan heb ik, ten laatste, in de regels die ik aangehaald heb, de verklaring dat *geen Christen* op de gemengde School zijne kinderen zenden kan; dat ***oogenblikkelijk*** de noodzakelijkheid ontstaat van afzonderlijke Scholen voor de Gezindheden die zich niet omtrent eenheid der opvoeding kunnen verstaan. Het verlies der alleenheersching is dus genoegzaam om ook aan deze tegenstanders der vrijheid de onmisbaarheid der vrijheid, omdat zij nu ***ook voor hen*** noodig wordt, levendig te doen gevoelen.

Ik kan mij naauwelijks voorstellen dat eene ernstige discussie gelijk zij thans eindelijk schijnt plaats te zullen hebben, niet evenzoo de onbeduidendheid aan den dag brengen zou van vele andere redeneringen, waaraan

de tegenpartij tot dus ver, omdat ze op haar hoogen zetel niet ernstig bedreigd werd, tot sussing van haar geweten, volkomen genoeg had. En ik reken te zeer op de cordaatheid van menigeen onder hen die ik thans nog, met brandend oog en gevelde bajonet, tegenover mij geschaard zie, om te meenen dat zij, bij het openbaar worden van de slechtheid der zaak die zij voorstaan, tot volharding in het vijandelijk gelid zouden kunnen worden overgehaald.

Evenwel ik mag door dit goed vertrouwen niet te ver gaan. Wrijving der denkbeelden geeft licht; doch ik erken dat, wanneer iemand niet begeert te zien, hij altijd bij magte is om het oog te sluiten; en daarom reken ik een wenk omtrent het *reactionaire* van den wederstand dien wij, ook in deze dagen nog, ondervinden, niet overtollig. Ik zwijg van de verscheidenheid der inzigten, hetzij omtrent de wijs waarop het openbaar Schoolwezen, bij eene latere wet, zal moeten worden georganiseerd; hetzij omtrent den aard der waarborgen die in het Bijzonder Onderwijs tegen ongeschiktheid der onderwijzers noodig zullen zijn: ik bedoel den wensch naar *onvoorwaardelijke handhaving van hetgeen bestaat;* naar bevestiging van den wederregtelijken band waarin het Bijzonder Onderwijs gekneld is; naar weigering, ook thans nog, van hetgeen, ten behoeve der gewetensvrijheid van anderen, sedert lang had behooren te worden verleend. Dit beweer ik dat in het Schoolwezen, kort weg, de terugkeering is tot het stelsel van revolutionair *Behoud.*

Ik zou niet gaarne, nadat het is gevallen, dezelfde strengheid van uitdrukking gebruiken, waarvan ik mij, somwijlen, toen het triumf vierde, bediend heb. Vooral

zou ik ongaarne, uitsluitend of inzonderheid, aan personen wijten wat grootendeels het gevolg der heerschende wanbegrippen geweest is. Ik weet dat het moeijelijk wezen zou de mate hunner verantwoordelijkheid te bepalen, en ik verheug mij dat deze taak althans niet aan mij opgelegd wordt. Evenwel, zoo men verlangt dat de rampen van het Vaderland aan het Vaderland nut zullen aanbrengen, dan is het pligt de oorzaken er van niet te verzwijgen; dan is het pligt in herinnering te brengen dat, wat er ook van de talenten en bedoelingen der Staatslieden moge geweest zijn, de Staatkunde zelve verderfelijk en tevens het onvermijdelijk gevolg der aangenomen beginselen was. Ik moet herhalen dat wij, tot in 1848, zelfs in de karige menigvuldigheid der zeven en twintig ontwerpen van Grondwetherziening, den invloed hebben «aanschouwd van een conservatief sijstema, hetwelk voorzeker ten aanzien van vele misbruiken, ook wel van constitutionele vormen, maar geenszins van burgerzin en nationale veêrkracht, van waardigheid naar buiten, van welvaart en wezenlijke eendragt, en allerminst van de financiën conservatief geweest is.»[1] En wat meer bepaaldelijk het onderwerp aangaat van dit Opstel, voeg ik er bij: de Staatkunde, die zich tegen elke verzachting van willekeur in Kerk en School met onverschilligheid en onverbiddelijkheid verzet en het persoonlijk gevoelen des Konings van kracht en werking beroofd heeft, is geenszins bevorderlijk geweest, noch aan de eendragt in den Staat, noch aan de bevestiging van den voor Nederland zoowel als voor Oranje onwaardeerbaren band,

[1] *Ongeloof en Revolutie*, bl. 412.

waarmeê de Natie aan het Regerend Stamhuis gehecht is. Die Staatkunde is van hetgeen wij thans aanschouwen, in menig opzigt, de voorbode en de voorbereiding geweest.— Nu moet, met geheel Europa welligt ook Nederland, al is het onder de leus van Monarchaal-Oranje, voor meer radicale denkbeelden zwichten. Maar kon het anders? Gelijk in Frankrijk het Charter van 1814 zijn ontwikkeling in den val van Karel X gehad heeft; gelijk het vaststellen der revolutionaire eenheid van het Rijk der Nederlanden het begin was der slooping van het Rijk; gelijk het conservatief sijstema van Lodewijk-Filips de destructieve rigting, welke thans ter naauwernood bedwongen wordt, heeft voorbereid en te voorschijn geroepen, evenzoo moest ook hier gemaaid worden wat sedert vele jaren gezaaid werd: evenzoo moest de Revolutionaire Autocratie ook hier door de democratische of ochlocratische gevolgtrekkingen waartegen zij, bij gebrek aan beteren waarborg, ten eenigen waarborg verstrekte, te midden van haar verschansingen worden achterhaald. Maar, indien wij zooveel leed ondergaan en zooveel leed te gemoet zien, zouden wij dan geen protest mogen aanteekenen tegen de oorzaak er van! — Dit standpunt ziet men veelzins, met ongeloofbare ligtvaardigheid, in de beoordeeling van het Ontwerp eener gewijzigde Grondwet voorbij. Notabele ingezetenen uit Groningen bij voorbeeld, begeeren dat alleen aan *erkende* Godsdiensten bescherming worde verleend. Zij ondersteunen dit verzoek met redeneringen die gewigt hebben; maar zij schijnen één punt te vergeten, dat evenwel alle hunne gronden in gewigt overtreft; namelijk, dat op soortgelijk voorbehoud als zij verlangen, een geheel systema van onregt gebouwd geweest is. Zij

vergeten dat in de erkende Gezindheden de erkende Belijdenis niet meer bij het Gouvernement, feitelijk ten minste, als voorwaarde der bescherming en als grondslag der vereeniging geldt; dat de Regering zich aan den uiterlijken vorm houdt; dat dus leden eener Gezindheid aan haar leer getrouw, wanneer de verloochenaars van het geloof zich van den uiterlijken vorm meester gemaakt hebben, voortaan, op grond dat zij niet tot eene erkende Kerk behooren, als sectarissen en wederspannelingen *kunnen* worden vervolgd en inderdaad vervolgd *zijn;* zoodat, wanneer men, zonder zich te willen afscheiden, op nieuw eene prediking die men op grond der Heilige Schrift, in verband met de geheele levensgeschiedenis der Kerk, voor niet Christelijk houdt, in afzonderlijke bijeenkomsten zou willen ontvlugten, de Synode der Hervormde Kerk andermaal aan het Gouvernement de strenge handhaving van het strafregt tegen deze, in haar schatting, welligt dweepzieke onruststokers zou kunnen verzoeken. — Dergelijke eischen bij dergelijke herinneringen, ja, die noem ik reactionair, in den zin van een te schande gemaakt systema van Behoud. Eene Reactie in anderen zin, eene Reactie ten goede, wordt tegen den schadelijken dwang der afgeloopene jaren billijkerwijs, al ware het slechts voor de eer der Nederlandsche Natie, verlangd. — En men geve zich de moeite niet ons een schrikbarend tafereel op te hangen der ongunstige gevolgen die men van eene billijke toegeeflijkheid aan lang gesmoorde eischen te gemoet ziet. Zoolang het toegeven binnen de perken van regt en billijkheid blijft, ben ik voor de gevolgen niet uitermate bevreesd, en ik beweer dat de voorstanders der vroegere Politiek, in elk geval, tot

de klagt over dergelijk gevaar niet zeer bevoegd zijn. Ik voel mij gedrongen, wanneer door hen die een werkzaam aandeel in het conservatief bestrijden van vrije beweging in Godsdienst en opvoeding gehad hebben, een noodkreet over het opdagen der losbandigheid gehoord wordt, hun te doen opmerken dat zij, door de overdrevenheid van wederregtelijken dwang, zelven de oorzaak geweest zijn van de tegenwoordige overdrijving in tegenovergestelde rigting; zoodat het nadeel hunner Staatkunde zich ook in de onvermijdelijkheid der gevolgen waarvan wij getuigen zijn, openbaart. Voorzeker, wanneer men, nog in 1847, eene bejaarde weduwe, aan wier huis, zelfs in de dagen der Fransche dwingelandij, zoogenaamde Oefeningen ongemoeid plaats hadden, wegens deze gezamenlijke Bijbellezing, met gebed en psalmgezang, voor de regtbanken gebragt heeft; wanneer Staatslieden, voor wie ik, in vele opzigten, hooge achting koester en die, naar ik vertrouw, meer overeenkomstig de begrippen waaraan ook zij steeds ondergeschiktheid hebben betoond, dan naar hun eigen wensch en hart, te werk zijn gegaan; wanneer zij het verzoekschrift om kwijtschelding der opgelegde boete, door Z. M. ter hunner beschikking gerenvoyeerd, hebben afgewezen, ook op grond dat «niets de Adressante verhindert binnen de besloten wanden van hare woning voor zich en hare huisgenooten godsdienstoefeningen te houden;» wanneer men, ondanks velerlei beklag, telkens weder misbruik gemaakt heeft, gelijk een Schrijver die in Nederland crediet heeft, zich uitdrukt, van «die verfoeilijke wetsbepaling, welke alle vereenigingen boven de 20 personen verbood, en aanleiding gaf tot eene geloofsvervol-

ging, der Spaansche tirannij niet onwaardig,»[1] dan is het niet vreemd, zoo de Commissie, door prijselijken ijver om deze en dergelijke verkeerdheden te beletten, in de wettige sanctie van een vereenigingsregt verder is gegaan dan menigeen zou hebben gewenscht. — Evenzoo met het Onderwijs. Wanneer men allen aan het eenzijdig goedvinden eener partij onderwerpt; wanneer men allengskens alle uitwegen om aan haar overheersching te ontkomen voor iedereen sluit; wanneer door de voorstanders der gemengde School het denkbeeld is geopperd geweest om ook de Bewaarscholen in het systema te omvatten; wanneer men, in voorzienige bezorgdheid, welligt er op uit was om ook het kind in de wieg onder toezigt van een algemeen-Christelijken of algemeen-Godsdienstigen Schoolopziener tegen alle sectarische invloeden van vaderhart en moederschoot in veiligheid te stellen; wanneer het Schoolwezen gestaan heeft onder den invloed van personen die er nu voor uitkomen dat zij op de gemengde Scholen, waarnevens zij geen vrijheid van Bijzonder Onderwijs zouden toelaten, hun Godsdienst willen opdringen, gelijk zij er *totidem verbis* bijvoegen, *zonder eerbiediging van elks Godsdienstbegrippen*, dan verwondere men zich niet, indien de Commissie, met eene verklaring der vrijheid van Onderwijs te doen uitgaan, een veelbeteekenend protest tegen deze wat al te zorgelijke zorgen ingeleverd heeft.

Vergevens- en vergetensgezindheid meen ik dat, voor zoo ver persoonlijken wrevel over persoonlijke verongelijking betreft, thans vooral, ten aanzien van al wat er onder het Conservatief systema verrigt is, in de ruimste

[1] J. van Lennep, *Brief aan Mr.* D. Donker Curtius, bl. 10.

mate moet worden betoond. Omdat zij voorgeschreven is aan den Christen; omdat zij niet zwaar valt bij de overweging van de bijkans onweêrstaanbare magt van heerschende begrippen en van de algemeenheid der schuld; omdat zij onmisbaar mag gerekend worden voor de onderlinge toenadering van allen door wie, ondanks verscheidenheid van inzigten, het Vaderland, ook met achterstelling van eigenbelang, bemind wordt. Maar, wanneer men hetgeen geschied is, verdedigt, wanneer men het als roemwaardig voorstelt; wanneer men het juk dat wij zoo lang met billijken weêrzin hebben gedragen, ons bij voortduring zou willen opleggen; wanneer ook thans nog regt en waarheid, vrijheid en geweten, onder het luidkeels verheffen van de groote en onvergelijkbare godinne, aan den eisch van Demetrius den zilversmid en van de handwerkers in het oprigten en versieren van den Diana-Tempel, zou moeten worden ten offer gebragt, dan zij het ons vergund een weinig onhandelbaar te worden tegenover zoodanigen eisch; dan zou het onverantwoordelijk zijn aan deze partij, die zich zoo gaarne ook thans nog met den Staat, waarin zij tot dus ver het hoogste woord voerde, vereenzelvigen zou, onder het oog te brengen dat zij een schroomelijk anachronisme begaat, en dat een streven naar verlenging van alleenheersching weinig voegzaam kan worden gekeurd, om meer dan ééne reden en inzonderheid ook, dewijl wij ons met het volste regt beklagen over de wijs waarop zij zich van haar oppermagt, ten nadeele ook van onze meest heilige belangen, bediend heeft.

Bij de onzekerheid der toekomst, bij de zekerheid dat Nederland door in- en uitwendige gevaren, van onbere-

kenbaren omvang, bedreigd wordt, zal er geen behoedmiddel zijn, indien er tot verstandhouding en gemeen overleg der welgezinden geen middel kan worden beraamd. De ontwikkeling dezer gedachte zou mij te ver leiden. De aanmerking is evenwel van zoodanigen aard dat ik, met weinige regelen althans, behoor aan te duiden wat ik bedoel. Het beste zou zijn, wat mij onmogelijk voorkomt: vereeniging van allen op den grondslag, welken ik, met mijne geloofsgenooten en vrienden, als onmisbaar, voor wezenlijk behoud evenzeer als voor wezenlijken vooruitgang, beschouw. Maar, bij de onbereikbaarheid van het meest begeerlijke doel, moeten we ons aan de bevordering van hetgeen vergelijkenderwijs wenschelijk is, niet onttrekken; namelijk vereeniging der welgezinden uitgaande van vrije werking, een ieder op zijn standpunt, een ieder, naar zijn geloof en inzigt, ten behoeve van Godsvrucht, zedelijkheid, verkregen regten, Nationale zelfstandigheid, in één woord, van al datgene waarvan de hooge waarde, tegenover de gedrochtelijke waanwijsheid van den huidigen dag, door zeer vele verstandigen en braven in Nederland nog erkend wordt. Om dergelijke vereeniging te bewerken, wordt, meer dan ooit in de gegeven omstandigheden, onderlinge verdraagzaamheid gevorderd, wederzijdsch ontzag voor elkanders overtuiging, geen gewelddadig doordrijven met betrekking tot allen, van inzigten die slechts, hetzij aan sommigen, hetzij aan velen, welbehagelijk zijn. Ik begeer niemand te dwingen tot het gebruik van een Christelijke school; maar niemand ook dwinge hen die deelgenooten mijner inzigten zijn, tot het gebruik van een school waarin datgene wat zij, ook dáár, als onmisbaar be-

schouwen, ontbreekt; en bijaldien het Openbaar Schoolwezen (ten gevolge eener zienswijze omtrent den Constitutionelen Staat, die mij zeer onjuist voorkomt), in zijn geheelen omvang, naar den wensch van eene kleur- en naamlooze secte, die evenwel in haar negatieve omtrekken zeer wel zou kunnen worden gekarakterizeerd, behoort ingerigt te worden, dan verlange deze partij niet dat bij voortduring van den voorrang, de voortduring der onverdraagzaamheid gevoegd zij. Dan lette zij op de verandering van omstandigheden en tijden; dan neme zij den merkwaardigen wenk in acht dien het Hoofdbestuur der Maatschappij *tot Nut van 't Algemeen* haar geeft, in eene Circulaire *aan de Departementen dier Maatschappij*, waarbij men, onder volharding in het afkeuren eener, zoo het heet, « dikwerf hoogst eenzijdige vorming, naar den eisch van een of ander Kerkgenootschap, » met eene even voorbeeldige als tot dus ver voorbeeldelooze onbekrompenheid, wat vroeger in tegenovergestelden zin aan velen ontwijfelbaar scheen, thans, overeenkomstig onzen wensch en geest, voor ontwijfelbaar houdt; « het lijdt geen twijfel, » zoo las ik met blijdschap in dit allezins belangrijke stuk, « dat het beginsel der eerbiediging van elks godsdienstige begrippen de vrijheid en bevoegdheid eischt van elke godsdienstige gezindte om hare vertegenwoordigers onder de scholen te bezitten. » — Wanneer ik dergelijke, in den eigenlijken zin, ongehoorde concessiën verneem, dan waarlijk ga ik, in het voordragen mijner meening ten deze, te werk met beteren moed; met de hoop dat het mij eenmaal zal mogen gelukken van de welgemeende pogingen dergenen die het heil des Vaderlands enkel van de toepassing en aller-

eerst van de eerbiediging der stellig-Christelijke beginselen verwachten, eenige vrucht, ook ter bevordering van wenschelijke eensgezindheid, te zien. Menigwerf beweert men dat het standpunt waarop ook ik mij bevind, niet praktikaal is, en, voor zoo ver een weerloos beginsel tegen de overmagt van dwaalbegrippen geen feitelijken en uiterlijk zigtbaren wederstand vermag te bieden, of voor zoo ver iemand te midden van sloopers niet kan bouwen, of voor zoo ver het verscheurde weefsel der duizendvoudige banden waarmeê de velerlei Maatschappelijke betrekkingen aan één en in één waren gesnoerd, door geen kracht van redenering plotseling kan worden hersteld, in elk dezer opzigten heeft men, in deze opmerking aangaande het min praktikale mijner denkwijze, volkomen gelijk. Maar hoe dit zij, thans doe ik aan mijne landgenooten, bij wege der openbaarmaking van dit Opstel, eene voordragt die, naar mij toeschijnt, bij uitnemendheid praktikaal is. Ik begeer van weêrskanten, wat alleen toenadering kan bewerken, matiging der eischen. Want voorzeker, indien, bij de naderende discussie, de tot dus ver verongelijkten, met snellen overgang, alles willen verkrijgen wat zij misschien regtens kunnen verlangen; indien zij reeds nu ook het Openbaar Onderwijs geheel op het gebied der bestaande Gezindheden willen teruggevoerd zien; of, indien, aan den anderen kant, de verongelijkers, zonder onderscheid van Openbaar of Bijzonder Onderwijs, meester willen blijven op het een en op het ander terrein; indien zij meenen dat het gewetensregt der landgenooten, door het verregaande der aanmatigingen van de laatste jaren, voor altijd ter beschikking komt eener in het Schoolwezen bevoorregte kaste;

indien het aldus, door wederzijdsche of ook door éénerzijdsche onverzettelijkheid, onmogelijk wordt een vergelijk te treffen, dan zal dit gewigtige vraagstuk, waarvan men de behandeling eindelijk niet meer kan ontduiken, dan zal het, naar ik vrees, op welke wijze de knoop ook doorgehakt worde, jammerlijke verdeeldheid en verregaande verbittering te weeg moeten brengen. Daarentegen, indien er mogelijkheid is om elkander te verstaan, dan zou de eendragt op dit punt, én reeds in zich zelve hoogstbelangrijk, én ten aanzien ook van andere verschilpunten, veelbeteekenend zijn. Des te meer verblijd ik mij dat, naar mijn inzien, er tegen het oplossen van het vraagstuk en het omzigtig losmaken van den knoop geen onoverkomelijk bezwaar is; dat ik, in de aanhalingen die ik U onder het oog bragt, de voorteekenen en eigenlijk reeds de bewijzen van toenadering ontmoet, en dat ik met de aannemelijkheid van mijn tweeledig voorstel geloof mij te mogen vleijen, vermits, gelijk ik zeide, de aard zelve van het gebeurde den aard der voorzieningen bepaalt en aan de hand geeft.

2. Onregt wordt er in het Schoolwezen, met betrekking tot eene billijke vrijheid van Bijzonder Onderwijs, gepleegd. Dit geschiedt met vertreding van verordeningen en wetten, en ondanks eene Grondwet waarbij men het beschermen der gewetensvrijheid bedoeld heeft.

Derhalve vraag ik,

Vooreerst, *naleving* van hetgeen bij wet en verordening bepaald is;

Ten anderen, in de gewijzigde Grondwet een *anderen* en *beteren* waarborg dan ons de tegenwoordige gaf.

Naleving der verordeningen *in*, niet *tegen* den zin waarin ze gemaakt zijn.

Ik behoef, na al het gezegde niet te herhalen, dat ik inzonderheid het Besluit van 2 Jan. 1842 op het oog heb. De Koning heeft daarbij, in verband met de Wet van 1806 en met de voorschriften eener Grondwet die geen verdrukking van het geloof der bestaande Gezindheden gedoogt, eenigermate althans, voor de gewetensvrijheid in het Schoolwezen gezorgd. Maar zie, zonderlinge ommekeer der menschelijke dingen, wonderbaar vermogen van het exegetisch talent! het Besluit is uitgevaardigd, ter wegneming van een misbruik; het is, ter instandhouding en vermenigvuldiging van dit misbruik, ten uitvoer gelegd.

Tegenover de wettelijke verdraagzaamheid en bescherming, tegenover de onmiskenbaarheid van den Vorstelijken wil, tegenover de voorgenomen fnuiking eener overmagt, die zich vergrepen had aan heilige regten, is diezelfde overmagt, na kortstondigen schrik, vooruitgetreden met eene stoutheid die, door de mislukte poging om haar tegen te gaan, nog is verdubbeld; wij hebben, na de aanbeveling van verdraagzaamheid jegens een ieder, een toegenomen heftigheid ondervonden in het weeren van al wat, volgens de Godgeleerdheid der Plaatselijke Besturen, van dweeperij of overdrijving verdacht werd, en eindelijk hebben wij, nadat het verwonderingsorgaan eenigermate bij ons vereelt was, evenwel nog met verbazing het systema zien te voorschijn komen bij hetwelk een autoriseren van scholen, waarbij aan gemoedsbezwaren in goeden ernst te gemoetkoming verleend wordt, aanbevolen van wege den Koning, voor een

politiek wanbedrijf verklaard is. — Aan deze overmagt van willekeur moet een einde worden gemaakt. Niet over één of twee jaren, door het voordragen eener Wet; niet na of door de Grondwetherziening, niet over zes weken, maar nu. De ergernis moet ophouden dat er, krachtens dezelfde verordeningen, zoo het heet, vrijheid van onderwijs in Amsterdam erkend, in 's Gravenhage ontkend wordt; dat, bij volkomen gelijkheid der aanvraag, het oprigten eener Bijzondere School der 1e klasse, van de Openbare Scholen afwijkend, op dien grond, met aanhaling van hetzelfde Besluit, in de hoofdstad vergund worde, omdat het niet mag worden geweigerd; in de residentie geweigerd, omdat het niet mag worden vergund. Wij hebben hier met geen regterlijk vonnis, maar met administratieve uitspraken te doen, en, wat de regten der ingezetenen in geloofszaken betreft, zou, dunkt mij, bij de veelgeprezene homogeneïteit van het Ministerie, eenige homogeneïteit der beginselen ook voor Plaatselijke en Gewestelijke Besturen mogen worden verlangd. Ik acht dat, welk een spoed met de regeling van het Onderwijs plaats hebbe, na hetgeen vijf jaren achtereen geschied is, eene onverwijlde verklaring en handhaving van den geest der verordening wenschelijk en noodig mag worden gekeurd, om de eer der Natie, om de waardigheid van het Vorstelijk gezag, en als een geruststellend bewijs dat er niet slechts aan het ontwerpen, maar ook aan het doen eerbiedigen van Besluiten, van Wetten en van Constitutionele beginselen gedacht wordt.

Dit brengt mij tot het tweede punt van mijn voorstel; wij moeten tegen administratieve en legale willekeur een

anderen en *beteren* waarborg hebben dan de Grondwet ons gaf.

Een anderen waarborg? zoo hebben wij dan toch in de Grondwet een waarborg gehad? Voorzeker; ik heb het betoog hiervan, in een schrijven aan U, overtollig geacht. De Constitutie van 1814, in de dageraad der herboren vrijheid, hoedanig weldra de kracht en invloed der routine moge geweest zijn, had niet ten oogmerk ons, onder toezigt van landgenooten, in dezelfde banden die wij zoo pas verbroken hadden, te knellen; en de Liberalen welke in 1815 deel aan het nieuwe Staatsverdrag gehad hebben, waren noch tegenover de Roomsche Geestelijkheid en bevolking sterk genoeg, noch ook te dier tijd, genoeg despotiekgezind om een onvoorwaardelijk beheer van de opvoeding der Natie over te geven in handen van het bewind. Ik beroep mij, ten overvloede, op den Hoogleeraar THORBECKE, in zijne *Aanteekening op de Grondwet.* Wijzende op de Schets waarin VAN HOGENDORP de grondslagen der Staatsregeling van 1814 reeds opgeteekend had, schrijft hij: « Deed Hogendorp een voorstel in fransch-napoleontischen geest? Meende hij, dat de Overheid zich meester moest maken van het opkomend geslacht, en, met vertreding van familieregt, geen onderwijs, ja geene opvoeding, toelaten, dan van harentwege opgedrongen? Dit is niet waarschijnlijk. »[1] En vervolgens, na getoond te hebben dat in A. 224 door *openbaar* onderwijs het onderwijs *door publiek gezag ingesteld* moet worden verstaan, voegt hij er bij, dat ook het gebied der wetgeving in het Schoolwezen begrensd

[1] 2e druk, II. 294.

is. «Wanneer zij bekwame particulieren hinderde, instellingen van onderwijs zelfstandig op te rigten, wanneer zij deze in den vorm, de orde en methode der publieke gestichten dwong; wanneer zij tot het bezoek van aangewezen scholen verpligtte; ging zij haar regt te buiten, en schaadde zij het nationale onderwijs dat zij moest bevorderen.»[1] — Ziedaar een gezag hetwelk, ik ben er overtuigd van, ofschoon Gij evenmin als ik, een onvoorwaardelijk lofredenaar der beginselen van den bekwamen Schrijver zoudt willen zijn, desniettemin groote waarde ook voor U heeft; en ik houd mij verzekerd dat, welke redenen er voor het niet opnemen van een zoo algemeen toegejuicht vernuft onder het door U gevormde Ministerie mogen hebben bestaan, het ook aan U, die in Engeland met de eischen eener waarlijk Constitutionele Regering meer van nabij bekend zijt, onder het vele zonderlinge van dezen tijd, bij uitnemendheid zonderling voorkomt dat de man, wiens geschriften, naar het eenstemmig oordeel van deskundigen, gerekend worden het meest tot regt verstand der Grondwet, en tot voorbereiding eener Grondwetherziening medegewerkt te hebben, dat juist hij, terwijl zoo menigeen op den voorgrond treedt, naar het schijnt, op den achtergrond wordt gehouden; dat de President der Commissie, die zich, door het onmiskenbare van zijn stijl, als vervaardiger ook der *Memorie van toelichting* bekend gemaakt heeft, dat deze scherpzinnige beoefenaar van het Staatsregt, in zeker opzigt, de ziel der Constitutionele beweging van den huidigen dag, dat, zeg ik, naar het zich tot dus ver laat

[1] *t. a. p.* bl. 297.

aanzien, THORBECKE niet in de gelegenheid zal zijn, in de Staten-Generaal (waar toch eene naauwgezette en grondige beoordeeling voor alle partijen wenschelijk is) het woord te voeren ter verdediging en uiteenzetting van het voornamelijk door hem geredigeerde werk. Doch ik mag mij niet begeven in hetgeen tot de geheimen van ons tegenwoordig Ministerie behoort; ik wil niet vragen of de aanhaling van het bekende vers «Sic vos non vobis» te pas komt; ik verwacht dat de oorzaak mijner bevreemding welligt spoedig ophouden zal, en inmiddels zal ik mij verblijden op het gewigtige punt dat mij bezig houdt, eenen, hetzij in of buiten het Bewind, zoo krachtvollen medestander te bezitten. — In eene gewigtige brochure, vóór bijkans twintig jaren in het licht gekomen, heeft hij zich reeds tegen «de theorie die alleen aan de regering het regt toekent, om het onderwijs aan de burgers te geven,» met dezelfde verontwaardiging, ik gebruik zijn eigen woord, verklaard die ook mij steeds bezield heeft: «De grenzenloosste willekeur,» schrijft hij, «vindt een gereed voorwendsel in deze theorie, die haar beveelt alles te doen, wat zij voor de zekerheid van het staatsgezag en voor de publieke rust, noodig acht. — Doch de verontwaardiging weêrhoudt mij, om deze ongelukkige leer verder na te gaan. En ik kan een smartelijk gevoel niet onderdrukken dat men het waagt, om in dit land, van ouds den zetel der vrijheid, en aan onze vrijgezinde en edelmoedige regering, zulke lessen te geven van een despotisme dat slechts in Frankrijk op de puinhoopen eener omwenteling kon stand grijpen, welke alle gevoel van eigene en nationale waarde verdoofd had. Geen Nederlandsch hart kan zoo-

danige leeringen koesteren, of ze dulden.»[1] — Dit mogt billijkerwijs, bij den invloed van dergelijke leer, in 1829 worden gezegd: dit mag billijkerwijs en, daar het niet gebaat heeft, met dubbelen nadruk, in 1848 worden herhaald.

Een anderen waarborg, maar ook een beteren, een genoegzamen, behooren wij te ontvangen.

Mij dunkt dat A. 185 een zoodanigen verleent.

Het Artikel is een veroordeeling der willekeur, is een behoedmiddel tegen de vernieuwing van het onregt.

Het *Bijzonder* Onderwijs is behendig met het *Openbare* verward; de onderscheiding wordt nu stellig in de Memorie opgenomen; «Publiek onderwijs is dat, hetwelk van overheidswege wordt gegeven.»

Het Onderwijs is ten onregte, als een onderwerp voor *Besluiten* beschouwd. Het zal geregeld worden door de *Wet*.

De pligt der eerbiediging van elks godsdienstige begrippen is menigwerf uit het oog verloren, en in deze dagen, gelijk wij gezien hebben, zonder omwegen ontkend; zij wordt uitdrukkelijk herinnerd.

De bepaling omtrent het geven van autorisatie is een wapen van partijdigheid geweest; het wordt aan eene niet langer alleenheerschende partij ontwrongen.

Misbruiken van verschillenden aard zouden plaats kunnen hebben; daartegen wordt door de bepalingen omtrent de bekwaamheid des onderwijzers en het toezigt der overheid, beide door de wet te regelen, gezorgd.

---

[1] *Over het bestuur van het Onderwijs.* (Zutphen, 1829), bl. 25.

Wat zou de wederpartij, in billijkheid, meer kunnen verlangen?

Het behoud van A. 224 der Grondwet? — O ja, op zich zelf beschouwd, waarom niet? wie zou niet verlangen dat voor het Openbaar Onderwijs steeds, zooveel mogelijk, door elke Regering gezorgd wierd: dit Artikel behelst eene in elk geval zeer nuttige herinnering aan het Gouvernement. Waarom zou ze niet worden opgenomen in de gewijzigde Grondwet? Mij dunkt, de reden is, voor wie haar vinden wil, niet ver te zoeken. Het is omdat deze allezins behartigenswaardige vermaning, door de uitlegkunde der willekeur, in volkomen discrediet geraakt is.

Het behoud der *autorisatie?* — Neen: dit kan, dit mag niet. Na zooveel onregt, is de afschaffing der autorisatie onmisbaar, én uit dien hoofde, én om haar eigenaardige strekking.

Ik beroep mij, indien eene zoo duidelijke zaak bevestiging noodig heeft, op de wetgeving van alle Volken die ver en die nabij zijn, wel overtuigd dat een voorbeeld der noodzakelijkheid van autorisatie door de Plaatselijke Besturen, in gelijksoortige omstandigheden, bij scheiding van Kerk en Staat en na een zoo langdurig en verregaand misbruik, niet ligt te voorschijn zal worden gebragt. Of, om den kring onzer buitenlandsche reis ditmaal te beperken; ik beroep mij op een man, wiens schranderheid buiten kijf is, wiens houding sedert 1830 hem tegen alle vermoeden eener onvoorzigtige prijsgeving der regten van het Gouvernement vrijgewaard heeft, die alles behalve een boezemvriend der Jesuiten en in 't algemeen der Roomsche Geestelijkheid was, geen anarchist en geen obscurant, een voorstander van orde en, waar het pas

geeft, met sierlijkheid van woorden en omzigtigheid van maatregelen vrijzinnig; die, in April 1848 voor het lidmaatschap der Nationale Vergadering niet in aanmerking kwam; maar die reeds in Junij met drift door velen begeerd werd, omdat de kunst der neutralizering van vrijheden die men geproclameerd heeft, op nieuw onmisbaar gekeurd wordt; een man, om kort te gaan, die, naar mij voorkomt, allezins in den smaak van onze School-conservatieven valt. Ik bedoel THIERS en zijn merkwaardig Rapport in 1844 aan de Kamer der Gedeputeerden over het Middelbaar Onderwijs. Laat ons nagaan wat deze tegenstander van de Roomschgezinden, deze voorstander van het Openbaar Schoolwezen, deze lofredenaar van Staats-eenheid en centralisatie, op een oogenblik toen er magt en veerkracht bij het Bewind was, desniettemin, in het belang van gewetensvrijheid, gewild heeft.

Hij is het met de voorstanders van het Schoolwezen alhier, in verscheidene opzigten, eens.— Geen vrijheid als inBelgië. « *La liberté comme en Belgique*, n'a été soutenue par personne. »[1] — Geen toelating zonder getuigschriften van bekwaamheid en zedelijkheid. « On ne saurait concéder que, tout le monde étant admis à se faire instituteur, tout individu pourra se présenter sans être astreint à faire ses preuves de moralité et de capacité. »[2] — Hij wil geene vrijheid van onderwijs, als een regt van speculatie; « comme un droit pour tout individu, quelqu'il soit, de mettre la main sur la jeunesse, afin de spéculer sur elle. »[3] —

[1] *Rapport de M.* THIERS *sur la loi d'Instruction secondaire* (Paris 1844). p. 27.

[2] *t. a. p.*

[3] p. 23.

Hij wil dus voorwaardelijke vrijheid, toezigt, getuigschriften, beschouwing van het Schoolwezen uit een hooger standpunt; hij wil juist hetgeen de wederpartij *met ons* verlangt; maar hetgeen zij *zonder ons* en *tegen ons* begeert, eenvormigheid en autorisatie, dat wil hij niet.

Naar zijn inzien, is er verscheidenheid noodig; «une certaine diversité dans le régime d'éducation, diversité qui permette à tous les pères de suivre les penchants de leur coeur, les vues de leur ambition, *les scrupules de leur conscience.*»[1] Die verscheidenheid acht hij voor een welbegrepene vrijheid van onderwijs onmisbaar; want zij moet eigenlijk beschouwd worden als een regt der Ouders om, ten gevolge eener zoodanige verscheidenheid, het middel te vinden «de satisfaire leurs sollicitudes diverses, leurs penchants particuliers, ceux-ci pour la discipline sévère, ceux-là pour la discipline indulgente; les uns pour les fortes études, les autres pour *l'enseignement particulièrement religieux.*»[2]

En nu de autorisatie? hiervan is hij afkeerig. — «Votre commission n'a pas hésité à vous proposer, d'accord avec le gouvernement et la chambre des pairs, l'abolition de *l'autorisation préalable*, qui armait le gouvernement du moyen de refuser à volonté la création des établissements nouveaux. Dans l'abandon franc et sincère de cette disposition de l'ancienne législation, on peut dire que se trouve la vraie liberté d'enseignement.»[3] Hij beweert, hetgeen hier te lande wel niet in goeden ernst zal worden beweerd, dat men van de bevoegdheid om het oprigten van Scholen te beletten zich in een gematig-

[1] p. 13. [2] p. 23. [3] p. 27.

den en vrijzinnigen geest bediend heeft. Maar dit doet niets ter zake, voegt hij er bij: de mogelijkheid van onregt moet, zooveel doenlijk, worden weggenomen; er moet aan het Gouvernement geen bevoegdheid worden verleend om te weigeren wat tot de regten van het geweten behoort. «Sans doute le gouvernement en avait usé avec un esprit à la fois modéré et libéral... Mais on ne pourrait pas prétendre que la liberté existe véritablement, car *la liberté n'existe jamais quand elle est une tolérance et pas un droit.*»[1] — Geen dubbelzinnigheid moet hier plaats hebben; geen heimelijk terugnemen van hetgeen men openlijk toegekend heeft. «*L'autorisation préalable* doit donc être abandonnée franchement et sans l'arrière-pensée de la faire renaître sous une autre forme.»[2]

Ook THIERS, die niet onder de ruimschoots en onbedachtzaam vrijzinnigen behoort, zou met Art. 185 allezins vrede hebben gehad.

GEEN WILLEKEUR MEER!

Dit is het eenige wat in Art. 185 bepaald wordt. Wijselijk heeft men het verdere overgelaten aan de Wet.

En toch in de Circulaire waarvan ik gewag maakte[3], heeft het Hoofdbestuur der Maatschappij *tot Nut van 't Algemeen* den wensch geuit om het voortdurend aanzijn eener Openbare School in elke Gemeente, door wijziging in het Artikel, boven de wisselvalligheden eener gevaarlijke concurrentie te stellen.

---

[1] *t. a. p.* [2] *t. a. p.* [3] Hierboven, bl. 94.

Ik ben van het raadzame eener *wettelijke* bepaling hieromtrent geenszins overtuigd.

Zij komt mij voor als of de Staat, in een Land waar eene heerschende Kerk is, zich, bij het uitvaardigen van een Tolerantie-Edikt, de verpligting opleggen zou, om ten eeuwigen dage in ieder stad en dorp een Kerkgebouw en een Predikant te onderhouden, al zou in sommige plaatsen de geheele bevolking uit Dissenters bestaan, al zou de gansche Natie overtuigd worden dat de heerschende Kerk, in haar geloof of bijgeloof, ongelijk had.

Het ware, dunkt mij, de zekere weg om het Openbaar Schoolwezen, voor zeer velen om der Godsdienst wille reeds onbruikbaar, in elk opzigt, te bederven. Concurrentie moge somtijds schadelijk zijn; maar het schijnt ook onraadzaam een waarborg van onvoorwaardelijke instandhouding te geven waarmeê elke prikkel van betamelijken naijver ophoudt.

De school zou kwijnen, de school zou te niet kunnen gaan; maar altijd zou er een Schoolgebouw, al mogt het ledig blijven, open moeten staan; altijd zou er een Schoolmeester, al mogt zijne school *pro memoria* bestaan, moeten worden betaald. De Staat zou verpligt zijn tot onderhoud van scholen, te gelijk kostbaar, slecht en overtollig.

Ik weet niet op welke gronden van Staathuishoudkunde zoodanig voorstel berust. Het schijnt niet te strooken met den gebruikelijken zin van het woord *Economie*, en ik kan, tot dus ver, niet inzien, dat het, uit hooger standpunt, aanprijzing verdient.

Daarom zou ik het ongaarne in eene *Wet* opgenomen zien.

Daarom is het, althans in eene *Grondwet*, ongepast. Laat men toch niet, met overijling, zich leggen aan dezen of dergelijken band. Laat men in eene Grondwet enkel datgene bepalen wat tot de algemeene beginselen behoort; wat buiten kijf is; zooveel mogelijk alleen datgene waaromtrent, bij velerlei verscheidenheid van begrippen, alle welgezinden eensgezind zijn. In het Schoolwezen geen autorisatie, geen eigendunkelijkheid van een Ministerieel Bewind, geen weigering van hetgeen tot de uitoefening van gewetensregten vereischt wordt; geen willekeur meer. Hieromtrent, o laat mij de verwachting mogen uiten, zal eendragtig overleg kunnen bestaan. GEEN WILLEKEUR MEER! — Maar de inrigting van het Openbaar Schoolwezen, naar den eisch van een Constitutionelen Staat, is een onderwerp zoo gewigtig, door zoo menigvuldige vooroordeelen verduisterd, met velerlei bezwaren eener theoretische en eener praktische beschouwing zoo innig zamengevlochten, dat, binnen weinige weken, rijp beraad hieromtrent niet mogelijk is. Men behoort, dunkt mij, zich geluk te wenschen dat dit, als een voorwerp van latere zorg, gelijk de Commissie zoo te regt gedaan heeft, kan worden ter zijde gesteld.

Daarentegen, waar onregt geschiedt, waar regt kan worden gedaan, waar de zaak overvloedig toegelicht is, daar is uitstel onnoodig, daar zou uitstel onverantwoordelijk zijn.

Volgens het 3e der *Additionele Artikelen* zal de wet op het Onderwijs voorgesteld worden, zoo mogelijk, in de eerste zitting der Staten-Generaal volgende op de afkondiging der veranderingen in de Grondwet, en in allen gevalle niet later dan in de daarop volgende. Zeer

wel; zoodanig Ontwerp kan niet worden geimproviseerd. Maar mij dunkt dat hier eene opmerking van Willem den Eerste te pas komt. Toen, bij de behoefte aan onmiddellijken bijstand, het uitzigt hem geopend werd op overvloedige hulp in lateren tijd, schreef hij: «als iemand dagen lang zonder eten gebleven is, en er wordt aan den uitgehongerde gezegd: het is nog niet gereed, maar er wordt uitgezochter spijs voor u bereid, het zal den armen man weinig baten: hij vraagt geen welbereide spijs over een jaar, hij smeekt u om brood op den huidigen dag.»— Derhalve, in den geest der eenvoudige waarheid welke onder deze fijne scherts aangeduid wordt, zij het vergund te herinneren aan hetgeen, in meergemeld Adres, ook door mij aan Z. M. gevraagd is: «Te willen bepalen, dat het geven van Onderwijs, *dadelijk na de afkondiging* der veranderingen in de Grondwet, *vrij* zal zijn, en dat die afkondiging zal vergezeld gaan van zoodanige voorloopige bepalingen omtrent de bevoegdheid der Onderwijzers, voor zooveel hunne bekwaamheid betreft, als de Regeering zal vermeenen te behooren.»[1]

Art. 183 geeft ons niets meer dan hetgeen, zonder de meest verregaande onbillijkheid, niet kan worden geweigerd.

Daarom verklaren wij dat, «zoo deze bepalingen worden aangenomen en nageleefd, onze bezwaren zijn opgeheven; maar ook, dat wij ons met niets minder kunnen vergenoegen. Niemand kan door die bepalingen worden gekwetst dan zij, die over de gewetens van anderen mogten willen heerschen.»[2]

[1] *De Vereeniging*, *t. a. p.* bl. 744.

[2] *t. a. p.* bl. 742.

Vrijheid van *Bijzonder* Onderwijs, behoudens geschiktheid der onderwijzers, vrijheid ter goeder trouw, is het eenige dat door ons, maar dit eenige ook onverwijld en onvoorwaardelijk, verlangd wordt. Dit is voorzeker niet te veel. Men bedenke dat de geheele zaak zich in de verscheidenheid der Godsdienstbegrippen resumeert, en dat, wanneer het *Openbaar* Schoolwezen in stand gehouden wordt in den tegenwoordigen zin en geest, de vrijheid van *Bijzonder* Onderwijs, met tenietdoening van het monopolie van den Staat, neêrkomt op de verdraagzaamheid jegens Dissenters nevens eene nog altijd ***heerschende Kerk.***

Deze gedachte heb ik, in Januarij 1841, ontwikkeld aan het slot eener Nota aan Z. M., die ik bij het Algemeen Rapport der Commissie over het Onderwijs gevoegd heb. De mededeeling hiervan is misschien, ter verduidelijking van hetgeen ik door *Staats-monopolie* bedoel, niet overtollig.

«Wanneer ik het hierboven aangevoerde recapituleer, kan ik mij naauwelijks voorstellen dat de billijkheid onzer aanvrage voor Uwe Majesteit twijfelachtig zou kunnen zijn; zoodra Hoogstdezelve gelieft te letten op den eigenlijken aard van het stelsel hetwelk ons onderdrukt, en op de waarlijk niet al te ruime verademing welke door naauwgezette, of wil men (want ik zal om de benaming niet strijden) kleingeestige en dweepzuchtige Protestanten en Catholyken wordt verlangd.

Of is het welligt door hatelijkheid en overdrijving dat men het tegenwoordig systema met den veelbeduiden-

den naam van *Gouvernements-monopolie* in een zijner hoofdtrekken gekenteekend heeft? Maar ik bid Uwe Majesteit de eenvoudige historische toedragt in het oog te willen houden. Het Lager Onderwijs voorheen, hier gelijk elders, in het naauwste verband met de Kerk, is, tijdens de overmagt van den Staat en de magteloosheid en gedweeheid eener bovendien zelve door den geest des tijds bezielde geestelijkheid, onder den invloed der liberale wanbegrippen gebragt. De Openbare School is, naar de voorschriften van deze theoriën, met eene Godsdienstigheid van zonderling allooi, met eene, indien ik mij dus uitdrukken mag, ongodsdienstige Godsdienstigheid doortrokken. De Staat heeft voor de School een kring geteekend waar binnen de zoogenaamde Christelijke opleiding zou worden beperkt; wat daar buiten was, werd overdrijving gerekend, vooroordeel, kleingeestigheid, dweeperij. Deze School-Godsdienst, wier natuur en waarde hierboven aangetoond is, gehandhaafd door het Gouvernement, kan, met betrekking tot het Onderwijs, de Godsdienst van Staat worden genoemd. En na de geloofsbegrippen der onderscheidene Gezindheden in dit mengsel vereenigd, zamengesmolten en door wederzijdsche concessie grootendeels vernietigd te hebben, is men nog verder gegaan. Deze Godsdienst van Staat is, in het gebied der School, eene heerschende en onverdraagzame Staats-Kerk geworden; verdraagzaam voor hare belijders, onverdraagzaam en vervolgziek tegen elk die zich niet, met verloochening van eigen overtuiging, aan dat soort van stelselmatige ontzenuwing der Christelijke waarheden onderwerpt.

En wat is het nu dat men dezerzijds, zoowel in de Pro-

testantsche als in de Roomsch-Catholyke kerken begeert? Is het welligt teruggave van de regten ontroofd aan de Kerk? slooping van de gemengde School en van het Gouvernementaal gebouw? ondersteuning tot het geven van onderwijs in een meer Nationalen geest, in een meer Christelijken zin? Wel is het, bij de afkeuring van het heerschend systema, en dit spreekt ook van zelf, onze wensch dat eenmaal overal een beter onderrigt hiervoor in de plaats moge worden gesteld; doch wij vragen, wij vergen niet dat aan anderen ontnomen worde hetgeen door hen hoog geschat wordt; wij vragen slechts dat het eene stelsel nevens het andere worde geduld; dat wij, op eigene kosten, mogen doen hetgeen onze tegenpartij met Gouvernements-subsidiën, waartoe ook onze bijdrage geeischt wordt, verrigt; dat de overtuiging en het welgevallen van sommigen of van velen aan niemand ten rigtsnoer worde opgedrongen in hetgeen gewetenszaak is. Wij vragen voor de Hervormde kerk, dat indien, uit den slaap der onverschilligheid eindelijk door den drang der tijden gewekt, zij de bekostiging van een Lager Onderwijs in verband met de Hervormde leer onderneemt, zij, bij eene poging van dergelijken aard, ten minste in haar eigen werkkring, en op haar eigen grondgebied, en in hetgeen zij als verpligting beschouwt, zoo al niet ondersteund, ten minste door geene handhaving van een uitsluitend Gouvernements-onderwijs worde belemmerd. Dit vragen wij; dit alleen; en zoolang dit niet als ons goed regt wordt erkend, blijft de gewetensvrijheid van vele duizende Christenen in Nederland aan den gewetensdwang van eene het Schoolwezen overheerschende partij ondergeschikt.

Uwe Majesteit kan er in voorzien. De verbetering der gemengde School, waarin het, bij den strijd der Gezindheden nog bezwaarlijk genoeg worden zal hetgeen er Christelijks in is, te behouden, zal steeds blijven een half en een zeer gebrekkig werk. De voordragt van wettelijke bepaling is, ook bij den meesten spoed, evenwel een onderwerp van latere zorg. Doch hetgeen Uwe Majesteit onmiddelijk kan doen is het nemen der bepaling waartoe, bij zoo veel verschil, bij zoo veel tegenstrijdigheid van begrippen, de Commissie *eenparig* adviseert; de bepaling dat geene autorisatie door de Gemeente-Besturen dan om *zeer gewigtige* redenen zal kunnen worden geweigerd die, binnen bepaalde termijnen, aan Uwe Majesteit ter beoordeeling voorgelegd zullen worden. Ziedaar een zeer wezenlijken waarborg der verbreking van knellenden band; zoo namelijk de bepaling in den geest die Uwe Majesteit bezielt, ten uitvoer gelegd en niet, ten gevolge van allerlei tusschenkomende interpretatie en bemoeijing, buiten Uwer Majesteits toedoen en bewustheid, met de ééne hand teruggenomen wordt wat men uit de andere zoo even ontving. De oprigting en, ook dit vooral houde men in het oog! de inrigting van bijzondere Scholen behoort vrij en onbelemmerd te zijn. Dan zullen wij, onder Gods zegen en zoo er in Nederland nog geloof en ijver overgebleven is, minder te vreezen hebben voor de tweedragt der Gezindheden; de gedeeltelijke afzondering, wel verre van in dit opzigt schadelijk te zijn, zal, in den tegenwoordigen stand der zaak, het middel kunnen worden om de burgerlijke eendragt te behouden of te herstellen. Wij zullen minder behoeven te duchten voor de vero-

veringen der Roomsche Kerk; de wapens waarmede wij gewoon zijn haar te overwinnen zullen ons niet meer uit de hand worden gerukt. Wij zullen minder gevaar loopen van den toenemenden invloed eener reeds ver doorgedrongene Neologie; deze anti-Evangelische en even daardoor anti-Nederlandsche strekking zal, door de wijziging van het Schoolwezen, van een bondgenootschap worden beroofd, waarin zij een van hare meest krachtige steunselen vindt.

En hiermede geloof ik, Sire! de pen neder te kunnen leggen. Ik bepaal mij bij den ootmoedig hemelwaarts opgezonden wensch dat, bij het ongenoegzame van menschelijke raadgeving, Hij die het hart der Vorsten als waterbeken leidt, ook Uwe Majesteit bestiere in de regeling van een onderwerp hetwelk, meer welligt dan eenig ander, het geluk of ongeluk van het door den Oppersten Koning aan Uwer Majesteits zorg toevertrouwde Volk tot in lengte van dagen en tot in volgende geslachten betreft.»

Deze wensch zij thans, Hooggeboren Heer! voor U en voor de overige leden der Staten-Generaal aan den Kenner en Bestierder van aller harten gerigt. Vergeef het, zoo, tegen wil en dank, mij eenig woord mogt zijn ontvallen, schijnbaar min overeenkomstig met de gevoelens die ik U toedraag. Vergeef het, zoo ik misschien op te hoogen toon het woord gevoerd heb, en gelief in het oog te houden dat, wanneer, te midden van allerlei bazuingeklank, het overschreeuwen aan de orde van den dag is,

of het zwijgen, of wel het spreken op eenigzins hoorbare wijze te pas komt. Maar neen! waarom zou ik voor uw oordeel beducht zijn? ik zie het veeleer met onbezorgdheid te gemoet; omdat Gij tusschen de veerkracht der overtuiging en de overspanning der opgewondenheid het verschil kent; omdat Gij, waar het hart spreekt, eenige levendigheid en warmte der uitdrukking niet berispelijk acht. Ik spreek met nadruk en onbewimpeld; omdat het geen tijd voor flaauwheid en dubbelzinnigheid is. Ik spreek met aandrang, omdat ik ten behoeve van Godsdienst, waarheid en regt spreek; omdat ik het Vaderland en het Huis van Oranje bemin; omdat ik, bij het loeijen van den orkaan en bij het slingeren van het ranke vaartuig, geen anker dan in de Christelijk-historische beginselen van Godsdienstigheid en regtsgevoel, van vrijheid en verdraagzaamheid, die in Nederland steeds Nationaal geweest zijn, erken. — Het doet mij leed te moeten afbreken. Ik zou zoo gaarne U nog, met bescheidenheid, de redenen hebben ontvouwd, waarom, naar mij voorkomt, in het verdedigen der Vrijheid van Onderwijs, inzonderheid op *uwe* medewerking, op uwen ook voorzeker bij menigeen uwer ambtgenooten veelvermogenden invloed, rekening mag worden gemaakt. Ik zou, indien ik thans had kunnen voortgaan, U gewezen hebben op het voorbeeld van een Land, sedert lang het voorwerp uwer aandachtige en goedkeurende beschouwing; ik zou daarna, in de volle overtuiging dat het karakter en de zienswijze van uw Vader mij daartoe regt geeft, een snaar hebben geraakt die in uw gemoed nooit te vergeefs aangeroerd wordt. En evenwel, in de onzekerheid of ik deze taak zal kun-

nen opvatten, en bij de zekerheid dat ik, in elk geval, langer tusschenpozing zal behoeven, ben ik eenigzins onbezorgd. Openbaarmaking van te weinig bekende of te weinig overdachte feiten, ziedaar wat mij ten minste vergund geweest is; en ik heb, ook bij het onvolledige van mijn Opstel, mogen aantoonen dat het geenszins om verguizing der, in menig opzigt, voortreffelijke Wet van 1806, geenszins om vernietiging van een kostbaar erfgoed, om het wegnemen van een parel aan de kroon der Natie, maar dat het om het wegnemen van een smet, om het beletten van een onverantwoordelijken gewetensdwang, die aan het Vaderland reeds te lang tot oneer gestrekt heeft, te doen is. De taal der waarheid, vooral de bede van hen die verdrukt worden, vindt, door alle revolutionaire verschansingen heen, ingang in Nederlandsche harten. Ik vlei mij, ik zou bijkans durven voorspellen dat weldra ook uw *votum* hiervan het bewijs leveren zal. Het zij althans aller pogen, gelijk aller wensch, dat de verscheidenheid der begrippen zich oplosse in een naauwkeurig en onbevangen onderzoek van hetgeen het voorwerp van uiteenloopende beoordeeling is; in een eendragtig voorstaan van hetgeen men, ten gevolge van bedachtzaam overleg, voor billijk en regt houdt. Dit is, naar mijn bescheiden oordeel, en ik voeg er vrijmoedig bij, ook naar het uwe, het ware middel om te behouden wat behoudenswaard is; om vooruit te gaan op den eenigen weg die ook de volken naar geluk leidt; om aldus, aan de noodzakelijkheid zoowel als aan den aard eener prijzenswaardige eendragt gedachtig, met ootmoedig vertrouwen den onmisbaren en algenoegzamen zegen te blijven afsmeken en verwachten van Hem die meer dan

eens ook in onzen leeftijd, Nederland, boven alle berekeningen en uitzigten der menschen, uit den nood der omstandigheden en uit de gevolgen van eigen afdwalingen, gered heeft.

16 Junij 1848.

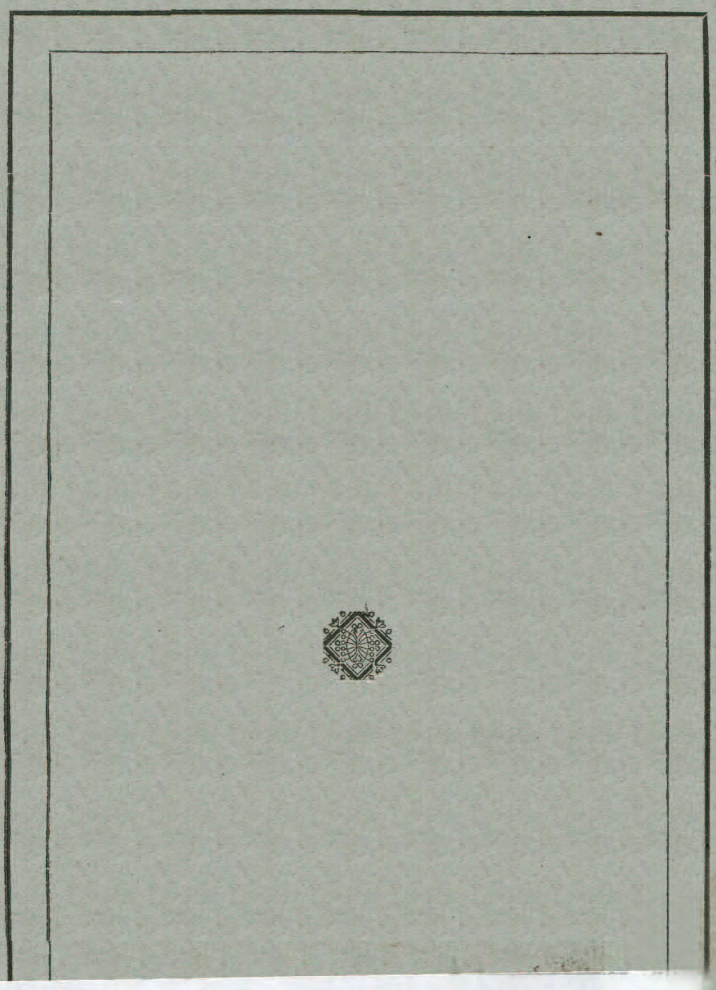

201486_004

groe009aang01

Aan G. Graaf Schimmelpenninck, minister van staat, enz. over de vrijheid van onderwijs